

TRABLUSGARP VE BİNGAZI NAİBÜ'S-SULTANLIĞI*

Aydın ÇAKMAK**

ÖZET

Trablusgarp Savaşı, 1911-1912 yıllarında Osmanlı Devleti ile İtalya arasında gerçekleşmişti. Bu savaşta Osmanlı Devleti, doğrudan yardım gönderememesi sebebiyle bölgedeki birliklerin, gönüllü olarak gelen subayların ve yerel ahalinin katılımıyla mücadeleyi sürdürmüştü. Yaklaşık bir yıl devam eden savaş Uşi Antlaşması ile son bulmuştu. Adı geçen antlaşma uyarınca teşkil edilen Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-Sultanlığı bir müessese şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Bölgedeki Osmanlı menfaatlerinin muhafazasına memur edilen Naibü's-Sultanlık'a, önemli bir Hariciye personeli olan Şemseddin [Paşa] Bey tayin edilmişti. 1912 yılının Aralık ayında fiilen göreve başlayan Şemseddin Paşa, İtalyan yönetimi altına giren bir coğrafyada faaliyet göstermişti. Bununla beraber ülkenin çeşitli yerlerinde İtalyan işgaline karşı direniş hareketleri de mevcuttu. Şemseddin Paşa'nın görev kapsamı ve faaliyet alanı; siyasi, idari, sosyal ve ekonomik konularla ilgiliydi. Üstelik İtalyan yönetiminin engelleyici girişimleri de eksik olamıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Naibü's-Sultanlığın faaliyetlerini yerine getirmesi giderek zorlaşmıştı. 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'na giren İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı. Böylece iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş ve Naibü's-Sultanlık kurumu ortadan kaldırılmıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti, bölgenin doğrudan doğruya kendisine bağlılığı yolunda bir politika izlemeye başlamış; Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye, 1916 yılı Haziran ayında, Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Naibü's-Sultanlığı unvanı tevcih edilmişti. Kurumu müstakil olarak ilk defa inceleyen bu çalışmada, Türkiye, Libya ve İtalya tarihlerinin kesiştiği önemli bir sürecin ele alınması amaçlanmıştır. Çalışma Osmanlı arşiv belgeleri temelinde hazırlanmış olup dönemin süreli yayınları ile telif eserlerden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Trablusgarp, Bingazi, Naibü's-Sultan, Şemseddin Paşa, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi.

* Makalenin geliş tarihi: 05.02.2021 / Kabul tarihi: 05.06.2021

** Öğr. Gör., Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, aydin.cakmak@istanbul.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2413-7760>).

GİRİŞ

Kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Mısır, batısında Tunus ve Cezayir'in bulunduğu Doğu Akdeniz ve merkezi Afrika'nın kapısı konumundaki Trablusgarp, yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliği altında kalmıştı.¹ Zaman içerisinde büyük devletlerin yayılma alanı olarak gördükleri Kuzey Afrika ve özellikle Trablusgarp'ta etkinlik göstermek isteyen devletlerden birisi de İtalya olmuştu.² Siyasi birliğini sağladıktan sonra sömürgecilik faaliyetlerine yönelen bu devlet, Trablusgarp'ı ele geçirmeye yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştı.³

1911 yılında başlayan Trablusgarp Savaşı İtalya'nın uyguladığı bu politikaların bir sonucu olup iki ülkeyi savaş meydanlarında karşı karşıya getirmişti. Takriben bir yıl süren savaşta üstün deniz gücüne sahip olan İtalya, kısa bir zamanda kıyıların önemli noktalarını ele geçirmişti.⁴ Osmanlı güçleri ise Harbiye Nezareti'nin emri gereğince iç bölgelere doğru çekilmişti. Daha sonra askeri birliklerle yerli halkın mücadelesine, gönüllü olarak bölgeye gelen Enver Bey, Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey gibi pek çok Osmanlı subayı katılmıştı. Bu şekilde İtalyanlara karşı önemli bir mukavemet gösterilmeye başlanmıştı.⁵ Bölgede savaşı kazanacak sonuçlar elde edemeyen İtalyan yönetimi, savaş alanını genişletme politikasına yönelerek Babiâli'yi barışa yönlendirmeye çalışmıştı.⁶ Aynı zamanda süreç içerisinde siyasi ve diplomatik girişimler de ortaya çıkmıştı.⁷

¹ Abdullah Özdağ, *Osmanlı İdaresinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911)*, TTK, Ankara 2020, s.269.

² Mustafa Arık, *Trablusgarp Vilâyeti Üzerinde İtalya Tehdidinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî-Siyasî Tedbirler (1881-1911)*, (Dan. Mustafa Tanrıverdi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.29-36.

³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010, s.485.

⁴ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri-Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler*, ATAM, Ankara 2006, s.62-63.

⁵ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK, Ankara 1995, s.89-95.

⁶ Mehmet Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y.11, S.21, Şubat 2013, s.20.

⁷ Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalya Diplomatik İlişkileri*, (Çev. Deniz Berktaş), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.149-160.

1. NAİBÜ'S-SULTANLIĞIN TEŞKİLİ

Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki barış görüşmeleri 1912 yılı yaz aylarında başlamıştı.⁸ Evvela Şura-yı Devlet Reisi Said Halim Paşa, sulh şartlarını müzakere etmek için İsviçre'nin Lozan şehrine gönderilmişti.⁹ Daha sonra Mehmed Nabi Bey ile Rumbeyoğlu Fahreddin Bey müzakerata memur edilmişlerdi.¹⁰ Esasları hususi surette müzakere edilen *muahede-i sulhiye-i ibtidaiye*, iki taraf delegelerince imza edilmiş olduğu gibi kati barış antlaşması, ferman, irade ve krallık emirnamesi de kararlaştırılmıştı.¹¹ Böylece Babîâli, İtalya ile yapılan savaşa bir an evvel son vererek Balkan Savaşları ortamında ordu ve donanmanın serbestçe kullanımını temin etmek; yani yakın ve etkili olabilecek tehlikeye karşı barışı sağlamak durumunda kalmıştı.¹²

İlan edilen aleni antlaşmada Trablusgarp ve Bingazi'nin yönetimiyle ilgili bir konu mevcut değildi. Fakat ahaliye hitaben yayımlanan fermanda, bölgeye tam bir muhtariyet verildiği ve Şemseddin Bey'in Naibü's-Sultan atandığı belirtilmişti. Trablusgarp ve Bingazi'deki Osmanlı menfaatlerinin muhafazası Naibü's-Sultan'a emanet edilmiş, verilen vekâletin süresi beş yıl olarak belirlenmişti. Bu süre sonunda Padişah tarafından vekâleti yenilebilecek veya bir başkası görevlendirilebilecekti. Ayrıca dini hükümlerin daimi bir şekilde yürürlüğünü temin için bir kadı da atanacaktı. Belirlenen kadı, lazım gelen naipleri yerel ulema arasından tayin edecekti. Kadının maaşı devlet tarafından, diğer tüm dini memurlarla Naibü's-Sultan maaşı ise yerel gelirlerden karşılanacaktı. Maaşlara dair konuları açıklayan gizli itilafın ikinci maddesinde, Naibü's-Sultan ile dini yetkililerin atama yapılmadan önce İtalya hükümetinden istimzaç olunması, yani belirlenen isim hakkındaki düşüncesinin sorulması hükmü benimsenmişti. Naibü's-

⁸ BOA, HR.SYS., 2898/20, lef.5-9. Eski Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından takdim olunan muhtıra.

⁹ BOA, HR.SYS., 2898/20, lef.10. Said Halim Paşa tarafından Sadaret'e gönderilen 14 Temmuz 1912 tarihli hususi mektubun sureti.

¹⁰ BOA, HR.SYS., 1577/1, lef.37. Mehmed Nabi ve Rumbeyoğlu Fahreddin beyler tarafından Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi'ye gönderilen 23 Ekim tarihli raporda, yaşanan gelişmeler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştı. Bkz. BOA, HR.SYS., 1577/1, lef.154; BOA, BEO.NGG.d., 1022, s.6-7.

¹¹ BOA, HR.SYS., 1577/1, lef.127; BOA, BEO.NGG.d., 1022, s.4. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 3 Teşrin-i Evvel 1328/16 Ekim 1912 tarihli tezkire ve sureti.

¹² BOA, BEO.NGG.d., 1022, s.1. İrade-i seniyyeyi hâvi 3 Teşrin-i Evvel 1328/16 Ekim 1912 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası sureti.

Sultanlık Krallık emirnamesinde de yer almış; “taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden mansub olan” kişinin Naibü’s-Sultan tanınacağı açıkça vurgulanmıştı.¹³

16 Ekim tarihli kanunda, Naibü’s-Sultanlık kurumunun tesisi isim belirtilmeden benzer ifadelerle açıklanmış ve bu kanunun icrası Bab-ı Meşihat ile Dahiliye ve Maliye nezaretlerine bırakılmıştı.¹⁴ Bir başka deyişle Osmanlı Devleti, Naibü’s-Sultanlığı içişlerinin bir parçası olarak görmüştü. Fermanın Takvim-i Vekayi’de neşri esnasında Naibü’s-Sultan hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiş; Evkaf-ı Hümayun eski nazırlarından olup birinci rütbe Osmani ve Mecidi nişanlarını hâiz Şemseddin Bey’in tayini ilan edilmişti.¹⁵ Kısa bir süre sonra kendisine vezaret rütbesi de verilmişti.¹⁶

Böylece Trablusgarp ve Bingazi Naibü’s-Sultanlığı, nâm-ı diğer niyabet-i sultaniye tesis edilmiş oldu. Osmanlı tarihinde ayrı ve benzersiz bir uygulama niteliğine sahip olan bu kurum için aslen Hariciye kökenli eski bir nazır, Şemseddin Paşa’nun ismi belirlenmişti.¹⁷ Kendisinin daha 6 Ekim günü Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa’yı ziyareti, muhtemelen yeni görevine yönelikti.¹⁸ Zaten basına yansıyan ilk bilgilerde de Naibü’s-Sultan olarak atanacağı haberi neşredilmişti.¹⁹

¹³ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 116/10, lef.8-13; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 116/12, lef.18-51; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 116-13, lef.1-6. 15-18 Ekim 1912 tarihli antlaşma suretleri.

¹⁴ “Trablusgarp ve Bingazi’nin muhtariyet idaresi hakkında kanun suretidir”, *Takvim-i Vekayi*, S.1258, 5 Teşrin-i Evvel 1328/18 Ekim 1912, s.1; BOA, BEO.NGG.d., 1022, s.2.

¹⁵ “Ferman-ı âli suretidir”, *Takvim-i Vekayi*, S.1258, 5 Teşrin-i Evvel 1328/18 Ekim 1912, s.1.

¹⁶ BOA, İ.TAL., 480/53. 7 Teşrin-i Evvel 1328/20 Ekim 1912 tarihli irade-i seniyye. Şemseddin Paşa’ya hitaben sadır olan beratta, alınan kararlar dairesinde vazifesini yerine getirmeye ihtimam ve gayret etmesi lüzumu belirtilmişti (BOA, BEO.NGG.d., 1022, s.5). Kendisine yönelik yazılan tezkirede de bölgedeki Osmanlı menfaatlerinin muhafazası için Naibü’s-Sultan unvanıyla görevlendirildiği beyan edilmişti (BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.3).

¹⁷ BOA, DH.SAİD.d., 10/959-960. Mehmed Şemseddin Paşa’ya ait tercüme-i hal varakası. İtalya Başbakanı G. Giolitti’nin hatıralarında, Şemseddin Bey’in isminin belirlenmesi için, “bu zat yumuşak huylu ve dindar bir adam olup kendisinin gayet iyi olduğu hakkında malûmat almıştık” ifadeleri kullanılmıştı. Bkz. Giovanni Giolitti, *Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı’na Dair Hatıraları-Trablusgarp’ı Nasıl Aldık?*, (Haz. Tahsin Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2012, s.172.

¹⁸ “Şemseddin Bey”, *Yeni Gazete*, S.1481, 24 Eylül 1328/7 Ekim 1912, s.3.

¹⁹ “Mukaddemat-ı Sulhiye İmza Edildi”, *Tanzimat*, S.383, 4 Teşrin-i Evvel 1328/17 Ekim 1912, s.2.

İngiltere Büyükelçisi Gerard Lowther tarafından kaleme alınan bir yazıda, “Padişah’ın temsilcisi (halife değil)” ve “Osmanlı çıkarlarının (İslami değil)” korunmasıyla mükellef tutulduğu ifade edilmişti.²⁰ Önemli bir İtalyan gazetesi olan *Corriere Della Sera*, bölgedeki Osmanlı çıkarlarını himaye ve halifenin manevi gücünü temsil şeklinde ikili bir rolü olacağını dile getirmişti.²¹ *The Times* ise görevleri bir konsolos gibi olmakla beraber, İtalyan egemenliğinin Padişah tarafından doğrudan tanınması anlamına geleceğinden dolayı bu unvanla adlandırılmadığını belirtmişti.²²

Şemseddin Paşa; bundan sonra Sadrazam, Hariciye Nazırı, Dahiliye Nazırı ve Sadaret Müsteşarı ile görüşmeler yapmıştı.²³ Ayrıca saraya giderek Padişah V. Mehmed Reşad’ın huzuruna kabul olunmuştu.²⁴ Hareket günü belli olmamakla beraber²⁵ yakında yola çıkacağı haberleri basına yansımıştı.²⁶ Bu sırada Babiâli’deki görüşmelerine de devam etmişti.²⁷ Neticede Balkan Savaşları ortamında, 2 Kasım Cumartesi günü Romanya bandıralı Karol vapuru ve Köstence yoluyla İstanbul’dan ayrılıp memuriyet mahalline hareket etmişti.²⁸ Ama Şemseddin Paşa ile Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa

²⁰ *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, (Ed. G.P. Gooch, H. Temperley), C.IX, K.I, Londra 1933, s.433.

²¹ “Le basi dell’ accordo”, *Corriere Della Sera*, N.288, 16 Ekim 1912, s.1.

²² “Turco-Italian Peace Agreement”, *The Times*, N.40033, 18 Ekim 1912, s.5.

²³ “Trablus Naibü’s-Sultanı”, *Yeni Gazete*, S.1497, 10 Teşrin-i Evvel 1328/23 Ekim 1912, s.4; “Şemseddin Beyefendi”, *Sabah*, S.8295, 10 Teşrin-i Evvel 1328/23 Ekim 1912, s.2; “Trablus ve Bingazi Naibü’s-Sultanı”, *Tasvir-i Efkâr*, S.566, 10 Teşrin-i Evvel 1328/23 Ekim 1912, s.4; “Trablusgarp Naibü’s-Sultanı”, *İkdam*, S.5630, 10 Teşrin-i Evvel 1328/23 Ekim 1912, s.4.

²⁴ “Huzura Kabul”, *Sabah*, S.8296, 11 Teşrin-i Evvel 1328/24 Ekim 1912, s.3.

²⁵ “Trablusgarp Naibü’s-Sultanı”, *İkdam*, S.5630, 10 Teşrin-i Evvel 1328/23 Ekim 1912, s.4.

²⁶ “Trablus Naibü’s-Sultanı”, *Yeni Gazete*, S.1499, 12 Teşrin-i Evvel 1328/25 Ekim 1912, s.4; “Naibü’s-Sultan”, *Sabah*, S.8297, 12 Teşrin-i Evvel 1328/25 Ekim 1912, s.2.

²⁷ “Naibü’s-Sultan’ın Azimetü”, *Tasvir-i Efkâr*, S.568, 12 Teşrin-i Evvel 1328/25 Ekim 1912, s.3; “Mülakat”, *Alemdar*, S.79-144, 18 Teşrin-i Evvel 1328/31 Ekim 1912, s.3; “Naibü’s-Sultan”, *Sabah*, S.8304, 19 Teşrin-i Evvel 1328/1 Kasım 1912, s.2; “Naibü’s-Sultan”, *Yeni Gazete*, S.1506, 19 Teşrin-i Evvel 1328/1 Kasım 1912, s.4; “Babiâli’de”, *Renin*, S.1490, 21 Teşrin-i Evvel 1328/3 Kasım 1912, s.3.

²⁸ “Trablus Naibü’s-Sultanı”, *Teşrih*, S.82-147, 21 Teşrin-i Evvel 1328/3 Kasım 1912, s.2; “Naibü’s-Sultan Şemseddin Paşa”, *İkdam*, S.5641, 21 Teşrin-i Evvel 1328/3 Kasım 1912, s.4; “Trablusgarp Naibü’s-Sultanı”, *Yeni Gazete*, S.1508, 21 Teşrin-i Evvel 1328/3 Kasım 1912, s.4; “Azimet”, *Tasvir-i Efkâr*, S.577, 21 Teşrin-i Evvel 1328/3 Kasım 1912, s.3.

ve Roma Sefiri Nabi Bey'in içerisinde bulunduğu vapur, hava şartlarından ötürü uzun bir gecikmeden sonra Köstence'ye varabilmişti.²⁹ Ardından Viyana'ya geçen Şemseddin Paşa, 12 Kasım akşamı İtalya'ya doğru yola çıkacaktı.³⁰

Roma'ya ulaşan Şemseddin Paşa, bir süre Hotel Quirinale'de ikamet etmişti.³¹ Burada verdiği bir röportajda; vazifesi, programı ve Balkan Savaşları gibi konular hakkında açıklamalarda bulunmuştu.³² Daha sonra İtalya Başvekili Mösyö Giolitti ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Naibü's-Sultan'ın maiyetinde görev yapacak kâtiplere İtalya tarafından 48.400 frank maaş verilmesi hususu kararlaştırılmıştı. Meblağın yarısı Başkâtip Mansur Şetvan Bey'e ve kalanı ise diğer personele verilecekti. Kendisi için ikametgah inşasına kadar münasip bir hotel dairesi ve bir araba tahsis edilecekti. Ayrıca Trablus'a varışında top atma merasimi yapılması ve protokolde en kıdemli İtalyan memurdan önde yer alacağı hakkında fikir teatisinde bulunulmuştu.³³ Bu arada Koloniler Bakanı Mösyö Bertolini ile de iki görüşme gerçekleştirilmişti.³⁴

Şemseddin Paşa, daha sonra İtalya'dan hareketle memuriyet mahalline doğru yola çıkmıştı.³⁵ Siraguza'dan bindiği vapurla 2 Aralık gecesi saat üçe doğru Trablus'a ulaşmıştı. Gece geç saatlerde gelindiği için *hasbe'l-usul* top

²⁹ "Naibü's-Sultan, Viyana ve Roma sefirleri", *Sabah*, S.8309, 24 Teşrin-i Evvel 1328/6 Kasım 1912, s.3.

³⁰ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.22; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.1. Şemseddin Paşa tarafından Sadaret'e gönderilen 29 Teşrin-i Evvel 1328/11 Kasım 1912 tarihli tahrirat hülasası.

³¹ "Scemsi Eddin a Roma", *Corriere Della Sera*, N.318, 15 Kasım 1912, s.2.

³² "A colloquio con Scemsi Eddin rappresentante del Sultano in Libia", *Corriere Della Sera*, N.319, 16 Kasım 1912, s.5.

³³ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.23. Şemseddin Paşa tarafından gönderilen 14 Teşrin-i Sani 1328/27 Kasım 1912 tarihli tahrirat hülasası. Şemseddin Paşa'nun ödeneği mahalli gelirlerden karşılanacağı gibi tekaüd maaşı almaya da devam edecekti. Bkz. BOA, MV., 171/26.

³⁴ "Naby bey e Scemsi Eddin pascia dal nuovo Ministro delle Colonie", *Corriere Della Sera*, N.326, 23 Kasım 1912, s.4; "Scemsi Eddin pascia parte oggi per la Libia", *Corriere Della Sera*, N.331, 28 Kasım 1912, s.4.

³⁵ BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.14. Hariciye Nezaretinden Sadaret'e gönderilen 18 Teşrin-i Sani 1328/1 Aralık 1912 tarihli tezkire.

atma merasimi icra olunmamıştı.³⁶ Ardından bir süre ikamet edeceği Hotel Savoia'ya geçmiş³⁷ ve ertesi gün Vali General Ragni'yi ziyaret etmişti.³⁸ Buna karşılık General Ragni de kendisine iade-i ziyarette bulunmuştu.³⁹ Naibü's-Sultan tayinine yönelik ferman-ı hümayunlar 8 Aralık günü ikamet ettiği dairenin balkonundan hususi bir törenle okunmuş; akabinde yirmi bir pâre top atılarak ihtiram merasimi icra edilmişti.⁴⁰ Büyük bir kalabalık önünde gerçekleştirilen törende, ahaliye bazı uygun nasihatlerde dahi bulunmuştu.⁴¹

Şemseddin Paşa'nın memuriyet merkezi olan Trablus'taki vazifesine başlamasından kısa süre sonra Koloniler Bakanı Mösyö Bertolini bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmişti. Bakanı karşılayanlar arasında, iskelenin sol tarafında yerini alan Şemseddin Paşa ile Hassuna Paşa gibi isimler de vardı.⁴² Mösyö Bertolini birkaç gün sonra Bingazi'ye hareket etmişti.⁴³ Seyahate Şemseddin Paşa da katılmış ve Mansur Şetvan Bey marifetiyle ferman-ı hümayun kıraati icra olunmuştu.⁴⁴ Bu şekilde Bingazi ahalisinin önünde de resmi bir merasim gerçekleştirilmişti.

³⁶ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.40. Naibü's-Sultanlık tarafından gönderilen 25 Teşrin-i Sani 1328/8 Aralık 1912 tarihli tahrirat hülasası.

³⁷ "Scemsi Eddin giunto a Tripoli", *Corriere Della Sera*, N.336, 3 Aralık 1912, s.4. Ocak ayında neşredilen bir haberde, Şemseddin Paşa'nın şimdilik Trablusgarp eski valilerinden Recep Paşa'nın konağında ikamet ve ardından Naibü's-Sultanlara mahsus ve münasip bir bina inşa edileceği belirtilmişti. Bkz. "Naibü's-Sultan İkametgahı", *İkdam*, S.5701, 20 Kanun-ı Evvel 1328/2 Ocak 1913, s.3.

³⁸ "Chemsi Eddin Pascia a Tripoli", *La Nuova Italia*, N.100, 3 Aralık 1912, s.3. Adı geçen gazete, *Trablusgarp ve Bingazi'nin resimli günlük gazetesi* alt başlığıyla 1912 yılı yaz aylarından itibaren yayımlanmaktaydı. Bkz. *La Nuova Italia* (İtalya el-Cedid), N.7, 1-2 Eylül 1912.

³⁹ "S.E. Ragni da Scemsi Eddin Pascia", *La Nuova Italia*, N.101, 4 Aralık 1912, s.2.

⁴⁰ "Naibü's-Sultan'ın Trablusgarp'a Muvasalatı", *Tanzimat*, S.393, 29 Teşrin-i Sani 1328/12 Aralık 1912, s.3; "Trablusgarp'ta Ferman-ı Hümayun Kıraati", *Sabah*, S.8345, 29 Teşrin-i Sani 1328/12 Aralık 1912, s.3.

⁴¹ BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.27. Roma Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Aralık 1912 tarihli tahrirat.

⁴² "Tutta Tripoli saluta il Ministro", *La Nuova Italia*, N.108, 11 Aralık 1912, s.1.

⁴³ "La giornata del Ministro Bertolini", *La Nuova Italia*, N.111, 14 Aralık 1912, s.2.

⁴⁴ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.41; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.1. Naibü's-Sultanlık tarafından gönderilen 10 Kanun-ı Evvel 1328/23 Aralık 1912 tarihli tahrirat hülasası.

2. NAİBÜ'S-SULTANLIK KURUMUNUN FAALİYETLERİ

2.1. Siyasi ve İdari Konulardaki Faaliyetleri:

Uşi Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte iki taraf arasındaki savaş hali sona ermişti. Ancak Trablusgarp ve Bingazi ahalisinin İtalyanlara karşı yaptıkları mücadele bundan sonra da devam etmişti. Üstelik bazı Osmanlı subay ve askerleri de bölgede kalarak savaşmayı sürdürmüşlerdi.⁴⁵ İşte böyle bir ortamda antlaşmanın uygulanmasına geçilmiş; bu sırada gündeme gelen meselelerin çözümü ise Şemseddin Paşa'nın gelişine bağlı tutulmuştu. Mesela antlaşmanın birinci ve ikinci maddeleri gereğince düşmanlığın terki ve askerlerin tahliyesi yolunda alınacak tedbirlerin icrası için komiserler atanacak⁴⁶ ve bunlar arasında çözümlenemeyecek hususlarda Naibü's-Sultan'a müracaat edilecekti.⁴⁷

Osmanlı askerlerinin tahliyesi konusunda vazifesi bulunan Naibü's-Sultan, İtalyan güçlerinin Fizan'daki mevkiileri teslim alıncaya kadar buradaki birliklerin hareketini tehire memur edilmişti.⁴⁸ Yine bölgedeki ahalinin teskini ve müşkülât görülen konuların halli onun gelişine bağlıydı.⁴⁹ Bingazi Umum Kumandanlığı'na gönderilen bir tahriratta ise Balkan Savaşları sırasında İtalyan hükümetinin aleyhte bir vaziyet almasına mâni olmak üzere taahhüt olunan hususların tatbikine mümkün mertebe gayret gösterilmesi, Naibü's-Sultanlık ile muhaberede bulunularak İtalyanların bu taahhütlerden ümit kesmelerine meydan verilmemesi bildirilmişti.⁵⁰

⁴⁵ Nevzat Artuç, *İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslâm Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s.114-119.

⁴⁶ *ATASE Arşivi*, OİH., 33-151-10; *ATASE Arşivi*, OİH., 37-167-1-9; *ATASE Arşivi*, OİH., 56-264-6-8; *BOA*, BEO.NGG.d., 1027, s.6.

⁴⁷ *ATASE Arşivi*, OİH., 33-150-6-3, 4; *ATASE Arşivi*, OİH., 56-264-6-9; *ATASE Arşivi*, OİH., 37-167-1-11; *BOA*, BEO.NGG.d., 1027, s.6-7; *BOA*, BEO.NGG.d., 1026, s.6.

⁴⁸ *ATASE Arşivi*, OİH., 33-150-11. Trablusgarp Kumandanlığı tarafından çekilen 27 Teşrin-i Evvel 1328/9 Kasım 1912 tarihli şifre telgrafın hâli. Bölgeden ayrılacak subay ve memurların ülkeye dönüşleri yolunda niyabetin çalışmaları için bkz. *BOA*, BEO.NGG.d., 1027, s.29; İ. Kurtcephe, *a.g.e.*, s.231.

⁴⁹ *ATASE Arşivi*, OİH., 33-150-6-5; *ATASE Arşivi*, OİH., 33-150-6-6.

⁵⁰ *ATASE Arşivi*, OİH., 56-266-4-3. Bingazi Umum Kumandanlığı'na çekilen 5 Teşrin-i Sani 1328/18 Kasım 1912 tarihli cevabî şifre telgraf. Ayrıca bkz. *BOA*, BEO.NGG.d., 1027, s.14.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Şemseddin Paşa, Aralık ayında bölgeye gelerek yoğun bir gündem içerisinde görevine başlamıştı. Bundan böyle Trablusgarp ve Bingazi'ye ait haberleşmeler Naibü's-Sultanlıkla icra olunacaktı. Bingazi Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı ile muhaberata mahal kalmamış olduğu gibi⁵¹, Trablus Vali ve Kumandanı'nın resmi bir merci teşkil edemeyeceği de bildirilmişti.⁵² Böylece Naibü's-Sultanlık, bölgedeki tek yetkili Osmanlı kurumu haline gelmişti. *Şehbal* mecmuasında da beyan edildiği üzere Şemseddin Paşa "Trablusgarp ile yegâne rabıtımız", yani iki taraf arasındaki bağlılığın somut bir göstergesi olmuştu.⁵³ Netice itibariyle Trablusgarp ve Bingazi'nin edindiği yeni durumdan dolayı her türlü konu hakkında niyabetle haberleşilmesi kararlaştırılmış ve ilgili işlerin iletilmek üzere Sadaret makamına yazılması bildirilmişti.⁵⁴

Bu sırada İtalyan işgaline karşı direniş hareketleri de devam ediyordu. İtalyan Elçiliği, Süleyman el-Baruni Efendi'nin Trablusgarp'ın dağlık ve güney kısımlarında bağımsızlığını ilan ederek geçici hükümet başkanlığını üstlendiğine dair şikayetlerde bulunmuştu. Konuyu inceleyen Meclis-i Vükela, ayrıca bir hükümet teşkili maksadından sarf-ı nazar edilmesi hayırlı olacağından gerekli nasihatın yapılmasını Şemseddin Paşa'ya bildirme kararı almıştı.⁵⁵ Aynı dönemde Şemseddin Paşa da siyasi duruma yönelik malumat ve görüşlerini merkeze iletmeye başlamıştı.⁵⁶ Bir başka deyişle, diplomatik temsilciliklerin işlevine benzer bir faaliyet de yürütülmekteydi.

⁵¹ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.21. Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 26 Teşrin-i Sani 1328/9 Aralık 1912 tarihli cevabi tezkire sureti. Naibü's-Sultanlıkla yapılacak yazışmalarda; başlığın "Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-Sultan'ı Paşa hazretlerine", elkabın "Devletlü efendim hazretleri" ve hatimenin de "emr u ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir" şeklinde yazılması kararlaştırılmıştı. Bkz. BOA, ML.EEM., 997/11.

⁵² "Trablusgarp'taki Memürin-i Osmaniye", *Tasvir-i Efkâr*, S.617, 30 Teşrin-i Sani 1328/13 Aralık 1912, s.3.

⁵³ *Şehbal*, S.66, 1 Kanun-ı Evvel 1328/14 Aralık 1912, s.352.

⁵⁴ BOA, DH.MTV., 23/16, lef.30; BOA, ML.EEM., 963/2; BOA, HR.SYS., 1574/5, lef.29.

⁵⁵ BOA, MV., 173/10. 29 Kanun-ı Evvel 1328/11 Ocak 1913 tarihli Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıt varakası. Konunun iki gün sonra niyabete iletilmesi hakkında bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.8.

⁵⁶ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.50. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 31 Kanun-ı Evvel 1328/13 Ocak 1913 tarihli tahrirat hülasası. Siyasi konulara dair gönderilen bazı yazılar için bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.4; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.70, 77; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.61, 72.

Bariş antlaşmasına göre savaş esirleri mübadele olunacaktı. Ama bazı İtalyan esirlerin bırakılmalarında yaşanan sıkıntılardan dolayı İtalya'da bulunan Osmanlı esirlerinin tahliyesinde sorun çıkmıştı. Bu ortamda Babiâli, daha teslim edilememiş İtalyan esirlerinin salıverilmesi yolunda faaliyet yürütmesini Naibü's-Sultanlığa tebliğ etmişti.⁵⁷

İtalya Elçiliği, Trablus ve Tobruk limanlarından savaş gemilerine selam merasimi icra edileceğini bildirmişti. Ama bu tören, adı geçen iki bölgenin İtalya'ya terk edildiği anlamına gelebileceği dolayısıyla sıkıntılı bir durum ortaya çıkarmıştı.⁵⁸ Neticede antlaşma hükümlerinin zarar görmemesi adına Osmanlı harp gemilerinin şimdilik oraya uğramaması suretiyle *idare-i maslahat* edilmesi uygun görülmüştü.⁵⁹ Böylece Babiâli, bölgenin bağlılığını tartışmaya açacak bir girişimden kaçınarak daha olumsuz bir durum oluşmasına fırsat vermek istememişti.

Benzer bir mesele, niyabet kançılıyasında şebenderlik vazifesinin yürütülmesi konusunda gündeme gelmişti.⁶⁰ Şemseddin Paşa, şebenderlik vazifeleri içerisinde yer alan bazı işlerin görülmesine, yani pasaport, pasavan, nüfus tezkiresi ve hüviyet vesikası verilmesi, doğum-ölüm-intikal tesciliyle resmi evrakı tasdik işlemlerinin gerçekleştirilmesine gerek duyulduğunu belirtmişti. Konuyu inceleyen Babiâli Hukuk Müşavirliği, İtalya'nın fiilen işgal altına aldığı arazideki mahkemelerden çıkan evrakın önce kadı ve ardından niyabet tarafından tasdikinin uygun olacağını ifade etmişti. Gerek bölgeden gerekse diğer vilayetlerden Osmanlı topraklarına gelmek üzere nüfus tezkiresi ve geçiş evrakı talep edildiğinde bunların Naibü's-Sultan tarafından hazırlanması, yerel ahalden İtalyan belgeleriyle müracaat edenler olursa evrakın vize ve kayıt edilmeyerek kendilerine Osmanlı tebaası gibi vesika verilmesi münasip olacaktı. Hüviyet varakaları ile doğum-ölüm-intikal tescili için ya kadıya yetki verilmesi ya da niyabete havalesi

⁵⁷ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.11. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 22 Kanun-ı Sani 1328/4 Şubat 1913 tarihli tahrirat sureti. Konu hakkındaki yazışmalar için bkz. BOA, HR.SYS., 1574/5, lef.28, 36; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.11; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.66; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.21.

⁵⁸ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.53. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1328/4 Mart 1913 tarihli tezkire sureti. Ayrıca bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.59, 67.

⁵⁹ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.57-58. Sadaret'ten Bahriye Nezareti'ne gönderilen 13 Mart 1329/26 Mart 1913 tarihli tezkire ve hülasası.

⁶⁰ BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.2. Naibü's-Sultanlık tarafından gönderilen 17 Şubat 1328/2 Mart 1913 tarihli tahrirat hülasası.

mümkündü. Müşavirliğe göre meselenin esası Naibü's-Sultan'a diğer ülkelerde mukim Osmanlı şebbenderi ve Trabluslulara yabancı tebaa sıfatı verilmemesi, yani barış antlaşması hükümlerinin bozulmaması idi.⁶¹

Öte yandan Naibü's-Sultanlık'tan gönderilen bir tahriratta antlaşmanın icrasına ve bölgenin durumuna açıklık getirecek önemli bilgiler mevcuttu. Tahrirata nazaran Şemseddin Paşa, "*temin-i muhtariyet ve iştirak-ı ahali ile tesis-i kavanin ve nizamat hususlarına gelince Trablusgarp cihetinde hakkıyla temin-i asayiş edilemediğinden Bingazi ve Derne taraflarında sahil bir dereceye kadar mazbut ise de dahil ahalişi şiddetle mukavemete devam etmekte olduklarından yahut diğer bir sebepten dolayı muahede-i sulhiyenin birinci ve ikinci maddelerinin tatbiki hakkında şimdiye kadar bir güne karar ve asâr görülememiş*" olduğunu ifade etmişti.⁶² Netice itibariyle Trablusgarp ve Bingazi, Babîâli'nin gözünde, "istilaya uğrayan ve idaresi sûret-i kat'iyede tebeddül eden" yerlerdi.⁶³ Bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlılığı konusu hassasiyet gösterilen bir durumdu.

Tahkikat faaliyetinin Naibü's-Sultanlığın görev alanı içerisinde olduğu daha önce ifade edilmişti. Nitekim Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali üzerine İstanbul'a gelen Ziraat Bankası Şube Müdürü ile halen nerede bulunduğu bilinmeyen veznedarın hesap ve muamelatı hakkında tahkikat icrası kendisine iletilmişti.⁶⁴ Bunun yanı sıra Trablus, Bingazi ve Derne postatelgraf merkezlerinin hesap işlemlerine dair evrakın gönderilmesi talep edilmişti.⁶⁵ Şemseddin Paşa tarafından verilen cevapta ise geçmiş döneme ait kayıtlarla evrakın kısmen askeri fırka nezdinde kalıp kalanının işgal esnasında zâyi olduğu belirtilmişti.⁶⁶

⁶¹ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 26/6, lef.8. İstişare Odası tarafından takdim olunan 2 Nisan 1329/15 Nisan 1913 tarihli ve mahrem ibareli müzekkire.

⁶² BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.67. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Nisan 1329/30 Nisan 1913 tarihli ve mahremane ibareli tezkire sureti.

⁶³ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.69. Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen 18 Nisan 1329/1 Mayıs 1913 tarihli tezkire sureti.

⁶⁴ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.24; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.12. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 4 Mayıs 1329/17 Mayıs 1913 tarihli tahrirat sureti ve hülasası. Şemseddin Paşa, veznedarın durumu hakkındaki tahkikatı tamamlayıp fezleskesini göndermişti. Bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.81.

⁶⁵ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.24; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.13. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 6 Mayıs 1329/19 Mayıs 1913 tarihli tahrirat sureti ve hülasası.

⁶⁶ BOA, DH.MTV., 49-2/56, lef.4-5; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.75. İlerleyen dönemde bazı resmi defter ve evrakın İtalyanların elinde bulunduğu anlaşılmış; niyabet

Şemseddin Paşa, bu sırada İtalyan hükümeti tarafından neşredilen tabiiyet, emlak ve arazi yönetmeliklerini merkeze göndermişti.⁶⁷ Babiâli Hukuk Müşavirliği tarafından yapılan incelemede, hazırlanmasında ahalinin katılım ve yardımını alması için İtalya nezdinde girişimde bulunulmasının siyaseten yararlı olup olmadığının takdiri lazım geleceği ve alınacak karara göre Naibü's-Sultanlığa talimat verilmesi uygun görülmüştü.⁶⁸ Bu arada İtalyan postası aracılığıyla haberleşmesini yürüten niyabet yazışmalarının postada açılmakta olduğu anlaşılmıştı.⁶⁹

Bilindiği üzere Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-Sultanlığı ile ilgili konular Sadaret'e bağlı Vilayât-ı Mümtaze ve Muhtare Müdüriyeti tarafından yürütülmekteydi. Bu sırada Hariciye Nezareti, İtalya Koloniler Bakanlığı tarafından neşredilen bir mecmuanın üç nüshasını muhteviyatı hakkında gerektiğinde mütalaa beyan etmek üzere müdüriyete göndermişti. İlginçtir ki kalemde İtalyanca bilen personel bulunmadığından bunları inceleme imkanı olmamıştı. Üstelik Trablusgarp ve Bingazi'nin idaresi hakkındaki ferman ve kanun, diğer imtiyazlı bölgeler hakkındaki gibi idare usulünü açıklayıcı ve çeşitli hükümleri muhtevi değildi. Müdüriyetin değerlendirmesine göre, yeni kanun ve hususi düzenlemelerin "ihtiyacât u âdât-ı mahalliye muvâfık" ve "menâfi'-i Osmaniye'ye mutâbık" olup olmadığını inceleyip mütalaa beyan etmenin, Osmanlı menfaatlerinin

tarafından yapılan talep üzerine, İtalyan yönetimi, bölgenin idaresi için müracaata mecbur olacağı bu evrakın kendi elinde kalmasının uygun olacağı cevabını vermişti. Bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.132; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.18.

⁶⁷ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 206/32, lef.5. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 11 Mayıs 1329/24 Mayıs 1913 tarihli tahrirat sureti. Nizamnameler için bkz. BOA, HR.HMŞ.İŞO., 206/32, lef.3-4; BOA, HR.TO., 600/8.

⁶⁸ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 206/32, lef.1-2. İstişare Odası tarafından takdim olunan 16 Haziran 1329/29 Haziran 1913 tarihli müzekkire. Müşavirlik, tabiiyet ve pasaport işlemleriyle alakalı bir başka konuda *hâl-i fiilî, hâl-i hukukî ve hâl-i hazır-ı meşkûk* yolunda benzer mütalaalarda bulunmuş; "elhasıl Trablusgarp'a müteallik mesâilin hükümet-i seniyyenin mülâhazat-ı nazariyesine muhalif ve hudud u şerâiti gayr-ı muayyen bir teâmül-i fiilî iktisab etmesi hususları şâyân-ı te'emmüldür" ifadelerini kullanmıştı. Bkz. BOA, HR.HMŞ.İŞO., 206/32, lef.6. İstişare Odası tarafından takdim olunan 15 Temmuz 1329/28 Temmuz 1913 tarihli müzekkire.

⁶⁹ Bundan böyle niyabet tarafından postaya verilecek yazıların bezli zarflara konulması ve çivilenerek açılmasına imkan bırakılmaması; Sadaret'ten gönderilecek mühim tahriratın da aynı şekildeki zarf içerisine konulması tebliğ olunmuştu. Bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.40. 22 Teşrin-i Evvel 1329/4 Kasım 1913 tarihli şifre tahriratın hali.

muhafazasına memur olan Naibü's-Sultan'a ait vazifeler arasında sayılması gerekirdi.⁷⁰

Bölgede cereyan eden gelişmelere vâkıf olmayı çok önemli addeden Babîâli Hukuk Müşavirliği, söz konusu vazifenin Naibü's-Sultanlık ile Roma Sefaretî'ne verilmesi münasip olsa da İtalyan işgal ve hakimiyeti altında bulunan topraklarda görev yapan bu iki kurumun mahalli gereklilikler dolayısıyla ihtiyatlı davranmaları muhtemel ve olumlu bir sonuç alınması beklenemeyeceği mütalaasını serd etmişti.⁷¹ Buna karşın yapılan muhabere neticesinde evrakın tercüme edilmek üzere Naibü's-Sultanlığa iletilmesi kararı alınmıştı. Böylece niyabetin bu ve benzeri düzenlemelerin tedkikiyle içeriği hakkında malumat verme gibi yeni bir vazifesi ortaya çıkmıştı.⁷²

İtalya Elçiliği'nin kendi tebaası diye nitelendirdiği bölge ahalisinden bazıları hakkında verdiği takrirler iki taraf arasında yeni bir sorun kaynağı olmuştu. Zira bu toprakların muhtariyetini dikkate alan Babîâli, ahalinin her türlü talep ve iddiasını Naibü's-Sultan'a arz ve icrasını kendisinden beklemeleri görüşünü savunmaktaydı.⁷³ Fakat Trablusgarp ve Bingazi'de mühim bir askeri kuvvet bulunduran İtalya, zaten kabul etmediği özerklik idaresine yanaşmayıp bölgeyi bir sömürge şeklinde ve istediği gibi yönetmek emeline sahipti.⁷⁴

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Trablusgarp ve Bingazi'deki mücadele devam etmekteydi. İttifak devletleri safında harbe katılan Osmanlı Devleti, bu sırada tarafsızlığını koruyan İtalya'ya karşı savaş ilan etmemekle beraber yerli kuvvetlerin desteklenmesi yoluna gitmişti. Osmanlı yönetimi, bilhassa Kanal Harekatı çerçevesinde Mısır'ın batısına saldırı hazırlıkları

⁷⁰ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.107-109. Vilayât-ı Mümtaze ve Muhtare Müdüriyeti tarafından takdim olunan 25 Kanun-ı Sani 1329/7 Şubat 1914 tarihli müzekkire.

⁷¹ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 26/8, lef.1. İstişare Odası tarafından takdim olunan 22 Mart 1330/4 Nisan 1914 tarihli müzekkire.

⁷² BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.56. Mecmuaların ilerleyen süreçte gönderimi için bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.58, 61, 67-68; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.44-46.

⁷³ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 49/9, lef.7, 10. İstişare Odası tarafından takdim olunan 1 Teşrin-i Evvel 1330/14 Ekim 1914 tarihli re'sen müzekkire.

⁷⁴ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 26/8, lef.10. İstişare Odası tarafından takdim olunan 4 Kanun-ı Evvel 1330/17 Aralık 1914 tarihli müzekkire.

yapmaktaydı. Bu ortamda Yüzbaşı Nuri [Killigil-Paşa] Bey, Afrika Grupları Kumandanlığı vazifesine getirilmişti.⁷⁵

Savaş sürecinde Naibü's-Sultanlığın çalışmalarını ve vazifesini yerine getirmesi gittikçe zorlaşmıştı.⁷⁶ İtalya yönetiminin, Osmanlı Devleti'nin harbe girmesi, özellikle de Eritre ve Trablus'taki ahalinin başkaldırması ihtimaline yönelik endişeleri vardı.⁷⁷ Endişeleri gidermeye çalışan Osmanlı yönetimi, Şemseddin Paşa'ya, cihad ilanının hükmünün Babiâli'ye düşman olan Rusya, Fransa ve İngiltere'ye münhasır olup İtalya ile dostluk ilişkilerinin devam etmekte olduğundan ve *müttefiklerimiz müttefiki* bulunduğundan kendisini kapsamadığının tebliği talimatını vermişti.⁷⁸ Lakin İtalyan hükümetinin çekinceleri bundan sonra da devam etmişti.⁷⁹

Savaş şartlarının ağırlaştığı günlerde Şemseddin Paşa tarafından Babiâli'ye önemli bir tahrirat gönderilmişti. Burada İtalya'nın sahilden uzak olan Fizan gibi mevkiileri tahliyeye karar verdiği, yakında tarafsızlığını ihlal edeceği hakkındaki şayiaların günden güne arttığı ve böyle bir dönemde vazifesini yerine getirmeye daha fazla gayret göstereceği belirtilmişti. Buna karşın bölgenin şiddetli bir askeri idare altında olduğu, şifreli yazışmaların ve uygun görülmeyen açık Fransızca telgrafların kabul edilmediği, sadece zarf içerisindeki yazışmaların dokunulmazlığının temin edildiği için evrakı bu şekilde göndereceğini dile getirmişti. Bir de özel usul ve ihtiyati tedbirlerle yönetilmekte olan vilayetin İtalya'daki basın özgürlüğü gibi düzenlemelerden istifade edemediği ve haber alma olanaklarının pek sınırlı

⁷⁵ Nejdet Karaköse, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, 2011, s.252-257.

⁷⁶ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.63-64; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.28. Ayrıca bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi- VI. Cilt- Hicaz, Asir, Yemen Cephesi ve Libya Harekâtı 1914-1918*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978, s.631.

⁷⁷ BOA, DH.EUM.5.Şb., 3/15; BOA, HR.SYS., 2109/1, lef.2.

⁷⁸ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.64. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa çekilen 18 Teşrin-i Sani 1330/1 Aralık 1914 tarihli telgrafın sureti. Ayrıca bkz. BOA, HR.SYS., 2109/1, lef.2, 10; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.170.

⁷⁹ BOA, DH.EUM.6.Şb., 2/81. Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Kanun-ı Sani 1330/9 Şubat 1915 tarihli tezkire.

bulduğu için bölgedeki gelişmeler ve genel durumun Roma Sefareti tarafından da inceleme altında tutulması gerektiği bildirilmişti.⁸⁰

Naibü's-Sultanlık, yerli ahalinin direnişi ve bölgedeki gelişmeler hakkında ilerleyen dönemde de malumat vermeyi sürdürmüştü. Bilhassa muharebe, tazyik, işgal, isyan, taarruz, müsademe, tedib gibi ifade ve tanımlamalarla taraflar arasındaki mücadele yansıtılmaya çalışılırken⁸¹, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişme ve faaliyetler de takip edilmişti.⁸²

2.2. Sosyal ve Ekonomik Konulardaki Faaliyetleri:

Trablusgarp ve Bingazi'ye yönelik pek çok sosyal ve ekonomik konu Naibü's-Sultanlığın faaliyet alanı içerisinde bulunmaktaydı. Bu meyanda Bingazi Umum Kumandanlığı, yerli ahalden şehit olanların aileleriyle malul durumdaki kişilere verilmekte olan paranın devamını talep etmişti. Konunun Meclis-i Vükela'da görülmesi üzerine, Şemseddin Paşa vazifesine başladıktan sonra gereğinin yapılması kararı alınmıştı.⁸³

Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen bir mücahit ve ailesine dair niyabete vazife verilmiş⁸⁴; gönderilecek Trablusgarp tahsisatı için kendisinden görüş alınması kararlaştırılmıştı.⁸⁵ Yine Babiâli, Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan resmi evrak ve defterlerin eskisi gibi yerinde bırakılması ve muhafazası konusunun niyabetle kararlaştırılmasını uygun bulmuştu.⁸⁶

⁸⁰ BOA, HR.SYS., 2407/16, lef.3. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 1 Şubat 1330/14 Şubat 1915 tarihli tahriratın sureti.

⁸¹ BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.30-37; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.169-180; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.130-132, 134-140.

⁸² BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.130; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.170; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.37.

⁸³ BOA, MV., 170/64. 20 Teşrin-i Evvel 1328/2 Kasım 1912 tarihli Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıt varakası. Bu konuda ayrıca bkz. *ATAŞE Arşivi*, OİH., 56-264-5-13.

⁸⁴ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.1. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 5 Teşrin-i Sani 1328/18 Kasım 1912 tarihli tahrirat sureti.

⁸⁵ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.18. Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 22 Teşrin-i Sani 1328/5 Aralık 1912 tarihli cevabî tezkire sureti.

⁸⁶ BOA, MV., 172/7. 2 Kanun-ı Evvel 1328/15 Aralık 1912 tarihli Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıt varakası. Tahriratın Naibü's-Sultanlığa iletimi için bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.4.

Zira bunlar maaş, harcırah, emeklilik ve yargılama gibi hususlarda esas tutulacak önemli verilerdi.

Trablusgarp ve Bingazi ahalisinden bazı çocuklar çeşitli okullara kaydedilmek üzere bir süredir İstanbul ve diğer şehirlere gönderilmekteydi. Mesela ikinci kafilе olmak üzere 63 talebe Mısır'a doğru yola çıkarılmıştı. Ayakkabıları dahi olmayan bu öğrenciler için elbise tedarikinde bulunan Mısır Fevkalade Komiserliği⁸⁷, niyabetle haberleşilmeden talebe gönderilmemesini isterken, Sadaret ise sefaletlerine meydan verilmemek üzere şimdilik yola çıkarılmamalarını bildirmişti.⁸⁸ Bununla beraber ilerleyen süreçte öğrenci gönderilmeye devam edilmişti.⁸⁹

Daha önce bölgede görev yapmış memurların durumu da Naibü's-Sultanlığın görev alanında dahildi. Şura-yı Devlet tarafından verilen bir kararda, bölge sakinlerinden olan memurlardan muhtariyetin ilanı tarihi sonrasında devlet hizmetinde çalışmak isteyenler hakkında diğer memurlara uygulanan muamele gibi hareket edilmesi, buldukları yerde istihdamı tercih edenlerin emeklilik haklarının temininin ise niyabetle görüşülerek kararlaştırılması uygun görülmüştü.⁹⁰

Harbiye Nezareti, Trablusgarp ve Bingazi birikmiş ödeneğine mahsuben ve yeterli miktarda paranın süratle gönderilmesini talep etmişti. Maliye Nezareti ise Naibü's-Sultanlık tarafından yerel ihtiyaçların takdir edilmesi sonrasında karar verilmesini istemişti. Üstelik savaş ilanından beri 132.606.874 kuruş gönderildiğinden bu miktarın müfredatını içeren bir pusulanın tahkikata esas olmak üzere niyabete iletilmesi lüzumunu belirtmişti. Bu konuda suiistimal rivayeti dahi bulunduğundan gönderilen paranın ulaşip ulaşmadığı, nereye ve ne suretle sarf olunduğu gibi konuların tetkiki de havale edilmişti.⁹¹ Böylece Şemseddin Paşa, Trablusgarp Savaşı

⁸⁷ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.26. Mısır Fevkalade Komiserliği'nden Sadaret'e çekilen 1 Kanun-ı Evvel 1328/14 Aralık 1912 tarihli şifre.

⁸⁸ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.5. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa çekilen 4 Kanun-ı Evvel 1328/17 Aralık 1912 tarihli şifre telgrafın hâli.

⁸⁹ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.32-41; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.7; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.31-38, 43.

⁹⁰ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.6; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.27.

⁹¹ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.4. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 4 Kanun-ı Evvel 1328/17 Aralık 1912 tarihli tahrirat sureti. Harbiye Nezareti'ne gönderilen cevabi tezkire için bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.23.

süresince hazineden aktarılan paranın kullanımı ve usulsüzlük rivayetleri hakkında inceleme yapmakla da sorumlu tutulmuştu.

Bingazi Umum Kumandanlığı, Enver Bey'in Derne'de kendi namına çıkardığı 15.000 liralık banknotu ödeyecek para olmadığından devletin haysiyetini muhafaza adına bu paranın yollanmasını, Harbiye Nezareti ise bunun birikmiş ödenekten karşılanmasını istemişti. Bunun üzerine Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen bir yazıda, Bingazi'ye gidişinde tetkikatta bulunarak banknotların ne şekilde sarf edilip ne kadarının elde kaldığı hakkında bir rapor hazırlaması bildirilmişti.⁹²

Sürecin ilerlemesiyle birlikte ev, iş ve aile gibi hususlarda yeni gelişmeler meydana gelmişti. Bölgeye gelecek Osmanlı vatandaşlarına ve memurlarına yardımcı olunması⁹³, ayrılmak durumunda kalan kişilere ait eşyaların satışı⁹⁴, gümrükte kalmış eşyaların sevki⁹⁵, ev-emlak muamelatı⁹⁶, memur ve asker ailelerinin gönderilmesi⁹⁷, bazı kişilerin buldukları yer ve hayatta olup olmadığının tahkiki⁹⁸, askerlik⁹⁹, harcırah, maaş, mazuliyet, emeklilik, miras ve evkaf¹⁰⁰ konularındaki işlemler bunlar arasında sayılabilir. Öyle ki zaman içerisinde niyabetin faaliyetlerinin önemli bir bölümünü sözü edilen konular oluşturmuştu.

⁹² BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.7; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.2. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 24 Kanun-ı Evvel 1328/6 Ocak 1913 tarihli ve mahremane ibareli tahrirat sureti ve hülasası.

⁹³ BOA, DH.EUM.MTK., 41/19, lef.1; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.16; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.28-30.

⁹⁴ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.6-10, 25; BOA, DH.H., 36/9, lef.1-9; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.70.

⁹⁵ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.15; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.60; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.55.

⁹⁶ BOA, DH.H., 39/16; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.17-20, 30-33, 39-41, 48-49; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.5-24; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.11-17; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.86, 95-96.

⁹⁷ BOA, DH.İD., 85/42, lef.2-5; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.4, 13; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.54, 77-81; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.8; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.11, 18, 24, 35, 38, 51-52.

⁹⁸ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.17-19, 26-29, 40-41, 45; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.81, 90, 112.

⁹⁹ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.54-61; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.119, 123-127.

¹⁰⁰ BOA, DH.MEM., 189/55, lef.7; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.13-17, 47-51; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.4-18; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.56-62, 118-131. BOA, HR.SYS., 1579/5, lef.1;

Bu arada Babîâlî, Trablusgarp'a memur edilen subaylardan bazılarının barıştan sonra askerlikten istifa ettiklerinden ailelerine verilen maaşlar için bir defter tanzimi lüzumunu bildirmişti.¹⁰¹ Şemseddin Paşa ise askeri ve mülki vazifelerinin ardından emekli edilenlerle dul ve yetimlerin bir seneden fazla zamandan beri maaşlarını alamadıkları ve sefalet içerisinde buldukları, dolayısıyla istihkaklarının ödenmesini gündeme getirmişti.¹⁰² Ayrıca İtalyan işgali sırasında Osmanlı tebaasını himaye edip her türlü yardım ve kolaylığı göstermiş Almanya Konsolosu ile tercümanının taltifini de talep etmişti.¹⁰³

Aynı günlerde Trablusgarp'tan İstanbul'a gelen gayet hasta ve aciz durumdaki bazı kişiler Naibü's-Sultanlık tarafından gönderildiklerini beyan etmişlerdi. Bunun üzerine Babîâlî, muhaceretle ilgili gelişmeler hakkında niyabete bilgi vermişti.¹⁰⁴ Yine Senusiler nezdine gittiği haber alınan bir subayın orduya dönmesi yolunda tebligatta bulunulması da bildirilen konular arasındaydı.¹⁰⁵

Ele alınan dönemde eğitimle ilgili çeşitli gelişmeler de gündeme gelmişti. Mesela 59. Alay 3. Tabur 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi iken vefat eden Asitaneli Lütfî Efendi'nin oğlu Hüseyin Efendi, sanayi mektebinde kayıtlı olduğu halde okulun idare şekli değiştirildiği gerekçesiyle kaydı silinmişti. Kendisinin Trablusgarp'ta kimsesi kalmadığından, talebi üzerine yol

¹⁰¹ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.54; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.14; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.6. Bu konuda Naibü's-Sultanlığın cevabı için bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.59.

¹⁰² BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.54. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 5 Kanun-ı Sani 1328/18 Ocak 1913 tarihli tahrirat sureti. Konuya yönelik müzakerat için bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.49, 77; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.35-36; BOA, MV., 175/86; BOA, MV., 176/65; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.22.

¹⁰³ BOA, HR.MTV., 374/66, lef.1. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 17 Nisan 1329/30 Nisan 1913 tarihli tahrirat. Ayrıca bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.5, 11.

¹⁰⁴ Naibü's-Sultanlığa gönderilen tahriratta, daha önce gelen muhacirlerin tayınları kesilerek memleketlerine veya diğer göçmenler gibi Anadolu'ya sevk edildikleri halde yeniden birtakım acezenin gelişi sıkıntı doğuracağı ve memleketlerinde daha kolay geçimlerini sağlayabilecekleri ifade edilmişti. Bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.33. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 24 Temmuz 1329/6 Ağustos 1913 tarihli tahrirat sureti.

¹⁰⁵ BOA, A.}MTZ.05, 30/107; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.43; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.27. Sadaret'ten gönderilen 10 Kanun-ı Evvel 1329/23 Aralık 1913 tarihli tahrirat ve hülasesi.

masrafları niyabetçe karşılanarak İstanbul'a gönderilmiş ve uygun bir okula kabulü istenmişti.¹⁰⁶

Askeri Müze Müdüriyeti, Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali esnasında İsviçre Konsolosu'na emanet edilen Recep Paşa'ya ait kılıç ve fotoğrafın müzeye konulmak üzere gönderilmesini talep etmişti.¹⁰⁷ Bunun üzerine mühürlü bir sandığa konulan eşyalar, bir vapur kumpanyası vasıtasıyla merkeze iletilmişti.¹⁰⁸ Bu arada Şemseddin Paşa'nın iane-i bahriye, iane-i harbiye ve iane-i cihad gibi yardım faaliyetlerine katkıda bulunduğu da belirtelim.¹⁰⁹

3. NAİBÜ'S-SULTANLIK HEYETİ

Trablusgarp Savaşı'nı sonlandıran antlaşma hükümleri uyarınca teşkil edilen Naibü's-Sultanlık kurumsal bir yapıya sahipti. Bu bakımdan kendisine bağlı bir kalem heyeti, yani Şemseddin Paşa'nun maiyetinin teşkili lazım gelmişti. Evvela Şemseddin Paşa, Ankara Redif Fırkası kumandan yaveri Süvari Yüzbaşı Salih Safvet Efendi'nin yaver unvanıyla maiyetine tayini için Harbiye Nezareti'ne bir tezkire göndermişti.¹¹⁰ Meclis-i Vükela ise yaverlik konusu ileride görüşülmek üzere ilk önce refakatinde bulunacak memurlar ve verilecek maaş hususlarının kendisine sorulmasıyla gereğinin yapılması kararını almıştı.¹¹¹

¹⁰⁶ BOA, DH.İD., 216/2, lef.2. Naibü's-Sultanlık'tan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Teşrin-i Sani 1329/20 Kasım 1913 tarihli tahrirat. Hüseyin Efendi Kudüs Mekteb-i Sultanisi'ne ve daha önce gönderilen Zeki Efendi ise Edirne Mekteb-i Sultanisi'ne kaydedilmişti. Bkz. BOA, DH.İD., 216/2, lef.8.

¹⁰⁷ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.49. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 13 Şubat 1329/26 Şubat 1914 tarihli tahrirat sureti.

¹⁰⁸ BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.24. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 24 Mayıs 1330/6 Haziran 1914 tarihli cevabı tahrirat hülasası.

¹⁰⁹ BOA, DH.İUM.EK., 70/12, lef.1-16; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.49, 52-56; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.28-29; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.127-128.

¹¹⁰ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.6; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.7; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.1.

¹¹¹ BOA, MV., 170/76. 21 Teşrin-i Evvel 1328/3 Kasım 1912 tarihli Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıt varakası. Bu arada İtalya Koloniler Bakanı da askeri nitelikli bir memurun kabulünde mazur olduğunu beyan etmişti. Bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.44; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.2.

Bundan sonra hemen harekete geçilmiş; Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara karşı mücadelelerde bulunmuş Şetvanzadeler ailesinin bir üyesi olan¹¹² ve Maliye Nezareti Hukuk Müşavirliği muavinliğinde bulunan Mansur Şetvan Bey başkatabete tayin edilmişti.¹¹³ Kendisi, 28 Kasım Perşembe günü Romanya vapuruyla memuriyet mahalline doğru yola çıkmıştı.¹¹⁴

Naibü's-Sultanlık heyeti için başkâtip dışında iki kâtipin daha atanması kararı alınmıştı.¹¹⁵ Üstelik kitabet için başvurular yapılmaya da başlamıştı.¹¹⁶ Sonuçta Vâsık el-Müeyyed Bey ikinci ve Hasan Tahsin [Mayatepek] Bey üçüncü kâtip olarak atanmışlardı.¹¹⁷ Böylece üç kişiden ibaret kitabet heyeti teşkil edilmişti. İtalyan hükümeti tarafından kâtipler için tahsis olunan yıllık maaş miktarı 48.400 franktı. Başkatabe 24.000, ikinci kâtime 12.000, üçüncü kâtime 9.600 frank verilecek olup geriye kalan 2.800 frank ileride atanacak tercüman maaşı için ayrılmıştı. Maaşların İtalyanlarca karşılanmasının nedeni vilayet gelirinin adı geçen ülke tarafından toplanmasına mukabil devlet hazinesine verilmesi gerekli meblağa ait bir taahhütten ibaretti. Bu nedenle kâtiplerden diğer memurlar gibi tekaüd ve mazuliyet kesintisi yapılmıyordu.¹¹⁸

1913 yılı yaz aylarında kitabet heyetinde bir değişiklik gündeme gelmişti. Şemseddin Paşa tarafından gönderilen bir tahriratta, Vâsık el-Müeyyed Bey'e sağlık sorunlarından ötürü bir buçuk ay izin verildiği, hava ve muhite uyum sağlayamadığı için memuriyet değişikliği arzusuyla hareket ettiği bildirilmişti. Değişiklik uygun görüldüğü takdirde, ikinci kitabete, kaide-i teselsüle riayet ve liyakati dolayısıyla Üçüncü Kâtip Tahsin Bey'in

¹¹² Şetvanzadeler ve Mansur Şetvan Bey'in kardeşi Yusuf Şetvan Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Balcı, "Panislamist Bir Mebusun Biyografisi: Bingazili Yusuf Şetvan (1868-1949)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demokratik Kesitler*, (Ed. Eminalp Malkoç-İ. Arda Odabaşı), Derlem Yayınları, İstanbul 2016, s.77-116.

¹¹³ BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.10, 13. Hariciye Nezareti'nden Naibü's-Sultanlığa gönderilen 15 Teşrin-i Sani 1328/28 Kasım 1912 tarihli tahrirat-ı âliye.

¹¹⁴ "Azimet", *İkdam*, S.5667, 16 Teşrin-i Sani 1328/29 Kasım 1912, s.3; "Mansur Şetvan Bey", *Sabah*, S.8332, 16 Teşrin-i Sani 1328/29 Kasım 1912, s.3.

¹¹⁵ "Naibü's-Sultan Kitabeti", *İkdam*, S.5680, 29 Teşrin-i Sani 1328/12 Aralık 1912, s.4.

¹¹⁶ BOA, HR.MTV., 563/20; BOA, HR.MTV., 563/27; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.28; BOA, HR.MTV., 563/34; BOA, A.}VRK., 765/36; BOA, HR.MTV., 563/42; BOA, HR.MTV., 563/36; BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.19-22.

¹¹⁷ BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.23. Hariciye Nezareti'nden Naibü's-Sultanlığa ve Roma Sefareti'ne gönderilen 22 Aralık 1912 tarihli tahrirat.

¹¹⁸ BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.30, 36; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.12-13.

atanması istenmişti. Üçüncü kitabet için ise Trablusgarp İstinaf Müddei-i Umumiliği ile Zilleteyn Kaymakamlığı'nda bulunmuş Hacı Raşid Bey'in oğlu Halid Bey'in istihdamı ifade edilmişti.¹¹⁹ Neticede Vâsık el-Müeyyed Bey bir başka memuriyete atanmak üzere ikinci kitabete Tahsin Bey ve üçüncü kitabete Babiâli Hazine-i Evrak mümeyyizi Ecved Bey tayin olunmuştu.¹²⁰

Yeni atamalar yapılmasına karşın uygulama alanına girmemişti. Zira Vâsık el-Müeyyed Bey'e müracaat olunduğunda değişiklik talebi olmadığını beyan etmişti. Bir memurun sebepsiz yere azli caiz olmamasına nazaran değişiklik zorunlu bir gerekliliğe dayalı ise açıkça bildirilmesi ve tahriratın son bildirim kadar icraya konulmaması uygun görülmüştü.¹²¹ Üstelik Naibü's-Sultanlık'tan gelen cevabi telgrafta da değişiklik halinde yerine diğerinin tayini inha olunup azli istenmediği belirtilmişti.¹²² Bir başka deyişle ortada bir yanlış anlaşılma mevcuttu; bu bakımdan işlemin hükümsüz addedilmesiyle evrakın iptaline karar verilmişti.¹²³ Lakin bir süre sonra tekrar değişikliğe gidilmiş; Vâsık el-Müeyyed Bey, uhdesine başkâtip unvanı tevcihiyle Madrid Sefareti kâtipliğine getirilmişti.¹²⁴ Niyabet ikinci kitabetine

¹¹⁹ BOA, İ.DUİT., 16/69, lef.2. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 5 Haziran 1329/18 Haziran 1913 tarihli tahrirat.

¹²⁰ BOA, İ.DUİT., 16/69, lef.1. 8 Temmuz 1329/21 Temmuz 1913 tarihli irade-i seniyye. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 24 Temmuz tarihli cevabî tahriratta, adı geçen kitabet gibi önemli bir göreve atanacak zâtn devlet hizmetinde bulunmuş ve tecrübe görmüş olması icap edip henüz hiçbir memuriyette bulunmamış bir kişinin tayininin usule muvâfık olamayacağı belirtilmişti. Bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.31-32.

¹²¹ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.32. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa çekilen 16 Temmuz 1329/29 Temmuz 1913 tarihli şifre telgraf sureti. Aynı tarihli ve hususi ibareli bir diğer tahriratta, bazı kâtipler hakkındaki rivayetlere dair niyabet tarafından malumat verilmesi istenmişti. Bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.32.

¹²² BOA, MB.İ., 169/52, lef.1. Sadaret'ten takdim olunan 21 Temmuz 1329/3 Ağustos 1913 tarihli maruzat.

¹²³ BOA, İ.MBH., 13/1; BOA, MB.İ., 169/52, lef.2. 22 Temmuz 1329/4 Ağustos 1913 tarihli irade-i seniyye ve müsveddesi.

¹²⁴ BOA, İ.HR., 432/44, lef.1 Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 30 Eylül 1329/13 Ekim 1913 tarihli tezkire. Beş gün sonraki irade-i seniyye için bkz. BOA, İ.HR. 432/44, lef.2. Atamanın basına yansıması için bkz. "Tayin", *Tanin*, S.1736, 9 Teşrin-i Evvel 1329/22 Ekim 1913, s.2.

ise Madrid Sefareti eski ikinci kâtibi Nashî Bey atanmıştı.¹²⁵ Böylece bir becayiş gerçekleştirilmiş oldu.¹²⁶

Bu arada Naibü's-Sultanlık maiyetinde 150 frank maaşla bir tercüman istihdam edilmiş; fakat hayat pahalılığı sebebiyle geçim sıkıntısı içerisinde kalarak vazifesine nihayet verilmişti. Haddizatında tercüman maaşı ve kaçıllara masrafı olarak ayrılan tahsisat gayet yetersizdi. Bu kadar düşük bir ücretle tercüman istihdamı mümkün değildi.¹²⁷ Bu yüzden Şemseddin Paşa, İtalya hükümeti tarafından verilen meblağın dışında olarak masraflar için bir miktar tahsisat verilmesi isteğinde bulunmuştu. Buna karşın Maliye Nezareti, barış antlaşmasında sadece kadılık maaşının ödenmesi kararlaştırılmış olduğundan tahsisat ayrılmasına imkân olmadığı cevabını vermişti.¹²⁸

Konuyu inceleyen Babiâli Hukuk Müşavirliği; hademe maaşı, kırtasiye ve mefruşat bedeli, posta ve telgraf ücreti gibi zaruri masraflara ait tahsisat talebinin ne derece faydalı olacağını Roma Sefareti'nden sorulmasını istemişti.¹²⁹ Sefaret ise kısmen maaş kısmen de tahsisat olmak üzere verilen meblağ dışında yapılacak masrafların Naibü's-Sultan'ın ödeneğinden karşılanması; mefruşat, posta ve telgraf ücretlerinin Babiâli tarafından ödenmesinin devletin haysiyeti nokta-i nazarından daha muvâfık olacağı görüşünü serd etmişti. Ayrıca bölgedeki harcamalarını azaltmakta olan İtalya hükümetinin, zaten zorlukla elde edilen miktara ilaveten *masarif-i müteferrika* adıyla tahsisat verilmesine olumlu bakmayacağı da bildirilmişti.¹³⁰

¹²⁵ BOA, İ.DUİT., 16/67, lef.1; BOA, MV., 230/11, lef.2. 7 Teşrin-i Evvel 1329/20 Ekim 1913 tarihli irade-i seniyye ve müsveddesi. Atamanın basına yansıması için bkz. "Naibü's-Sultanlık'ta", *Tanin*, S.1737, 10 Teşrin-i Evvel 1329/23 Ekim 1913, s.3.

¹²⁶ BOA, HR.MTV., 20/80, lef.1. Hariciye Nezareti'nden Madrid Sefareti'ne gönderilen 25 Ekim 1913 tarihli tahrirat-ı âliye.

¹²⁷ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.114; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.13. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 2 Teşrin-i Sani 1329/15 Kasım 1913 tarihli tahrirat hûlasası.

¹²⁸ BOA, MV., 185/10. 19 Kanun-ı Sani 1329/1 Şubat 1914 tarihli Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıt varakası. Karar için ayrıca bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.129.

¹²⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 26/7, lef.12; BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.39. İstişare Odası tarafından takdim olunan 20 Şubat 1329/5 Mart 1914 tarihli müzekkire ve müsveddesi.

¹³⁰ BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.42. Roma Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 Nisan 1914 tarihli tahrirat.

Diğer taraftan İkinci Kâtip Nasih Bey'in memuriyeti de uzun sürmedi; kendisine kısa bir süre sonra ikişer ay izin verildi.¹³¹ Şemseddin Paşa, hususi durumu sebebiyle niyabetteki vazifesini gereği gibi icrası beklenmediğinden bir başka memuriyete nakliyle ikinci kitabete Tahsin Bey'in ve onun yerine de Islahat-ı Maliye Komisyonu Tercüme Kalemî hulefasından Menemenlizade Ahmed Necati Bey'in tayinini istemişti.¹³² Atamaya dair işlemlerin uzaması üzerine yeni bir tahrirat gönderen Naibü's-Sultan, Petersburg Sefareti Başkıtabeti'ne atanan oğlu Orhan Bey'in unvanını muhafaza etmek ve becayış suretiyle tayinini istirham etmişti.¹³³ Hariciye Nezareti tarafından verilen cevapta ise Orhan Bey'in sefaretlerde ve bilhassa şimdiki memuriyetinde bulunmasının faydalı ve gerekli görüldüğünü belirtmişti.¹³⁴ Zaten Haziran ayının sonlarında Tahsin Bey'in ikinci ve Ahmed Necati Bey'in üçüncü kâtipliğe tayinine dair irade sâdır olmuştu.¹³⁵

1914 yılı yaz aylarında Mansur Şetvan Bey ve memuriyetiyle alakalı önemli meseleler gündeme gelmişti.¹³⁶ Bir süredir kendisine karşı olumsuz bir tutum alan İtalyan yönetimi, vazifesinde devamına lüzum görülmediğinden maaşının kesilmesi kararını niyabetin itirazına rağmen bildirmişti. Bunun üzerine Sadaret, niyabet başkâtibinin diğer kâtipler gibi Babîâli tarafından atanmış Osmanlı memurlarından bulunması sebebiyle memuriyetine lüzum olmadığı ve tahsisatın kesildiği hakkındaki beyanatın kabul edilemeyeceğini belirtmişti. Mansur Şetvan Bey'in şahsı aleyhine bir şikâyet olduğu takdirde öncelikle Babîâli'ye tebliği, gerekli tahkikat icrasından sonra usulüne uygun muamelenin yapılacağı ve tebligatın yanlış anlamadan kaynaklanmış olması zannında bulunulduğu ifade edilmişti.¹³⁷

¹³¹ BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.15, 19; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.137.

¹³² BOA, İ.A., 1/51, lef.1; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.149. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 9 Şubat 1329/22 Şubat 1914 tarihli tahrirat ve hülasası.

¹³³ BOA, HR.MTV., 564/108, lef.1. Naibü's-Sultanlık'tan Hariciye Nezareti'ne çekilen 15 Nisan 1330/28 Nisan 1914 tarihli şifre telgrafın hâli.

¹³⁴ BOA, HR.MTV., 564/108, lef.2. Hariciye Nezareti'nden Naibü's-Sultanlığa çekilen 17 Nisan 1330/30 Nisan 1914 tarihli cevabî şifre telgraf müsveddesi.

¹³⁵ BOA, İ.A., 1/51, lef.2. 14 Haziran 1330/27 Haziran 1914 tarihli irade-i seniyye.

¹³⁶ Mansur Şetvan Bey, 8 Temmuz 1914 tarihinde, Maliye Dava Vekaleti'nde görev yaptığı döneme ait emeklilik muamelatının icrası için bir arzuhal takdim etmişti. Bkz. BOA, ŞD., 3127/42, lef.4.

¹³⁷ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.121; BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.44; BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.60.

Mansur Şetvan Bey'in memuriyete iadesi hakkında Roma Sefareti'nce yapılan girişimse sonuçsuz kalmıştı. İtalya Dışişleri Bakanlığı, Uşi Antlaşması ve eklerinde kâtiplerin maaşı hakkında bir kayıt bulunmadığı, maaşın sözlü bir anlaşma neticesinde tahsis edildiği ve başkâtip heyetten ayrıldığında tahsisatın azaltılacağına daha önce kararlaştırılmış olduğunu bildirmişti. İtalyan hükümetinin bir memuriyete ihtiyaç duymayıp maaşının kesilmesine yetkisi olduğu ve bu hizmetin lüzumsuz addedildiği de beyan edilmişti.

Babîli Hukuk Müşavirliği, her ne kadar kâtipler hakkında bir açıklık yoksa da gerek gizli antlaşmada gerekse fermanla Naibü's-Sultan maaşının mahalli gelirlerden karşılanacağını açıklayan hükümler bulunduğunu ve niyabetin tek başına vazife göremeyeceğini dile getirmişti. Buradan hareketle Roma Sefareti'nin müracaatı üzerine İtalya hükümetinin, yarısı başkâtip unvanıyla Mansur Şetvan Bey'e olmak kaydıyla kâtiplere belli bir tahsisat vermeyi taahhüt ettiğini dile getirmişti. Bu noktada Mansur Şetvan Bey'in memuriyetini teklif eden İtalya ve kabul eden ise Osmanlı Devleti idi. Ayrıca başkâtipin görevden ayrıldığı tarihten itibaren tahsisatın azaltılacağına yönelik bir kayıt olsa dahi İtalyan yönetiminin azle yönelik hiçbir hakkı olamayacağı ve bu yetkinin Babîli'ye ait olduğu vurgulanmıştı.¹³⁸

Sonuç itibarıyla Mansur Şetvan Bey'in memuriyeti İtalya hükümetinin girişimi üzerine son bulmuş ve Naibü's-Sultanlık heyeti iki kâtiple vazife görmeye başlamıştı. İkinci Kâtip Tahsin Bey, iki devlet arasındaki ilişkilerin kesilmesine kadar vazifesini sürdürmüştü.¹³⁹ Naibü's-Sultanlık maiyetiyle birlikte ülkeye geri dönen Tahsin Bey'in maaşının bütçede karşılığı olmaması hasebiyle, kendisine "masarif-i gayr-i melhuza tertibinden" belli bir miktar maaş verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁴⁰ Savaş ilanı sırasında mezunen İstanbul'da

¹³⁸ Müşavirliğin mütalaası içerisinde üstü çizilip metinden çıkarılan bir kısımda, "İtalya hükümeti an-asıl Bingazi ahalisinden olan ve pederi merhum Şeyh Şetvan'ın hitta-i mezkûrede sıyt u şöhreti şâyi bulunan Mansur Şetvan Bey'in vücudundan istifade ümniyesiyle mir-i mumaileyhin Başkâtip nasb olunmasını ve müstevfi maaş verilmesini teklif etmiş olması melhuzdur. Anlaşıldığına göre hükümet-i mezkûre mir-i mumaileyhden beklediği hizmeti görememiş olduğundan maaşının kat'ına tasaddi etmiştir" şeklindeki ifadeler dikkat çekicidir. Bkz. BOA, HR.HMŞ.İŞO., 49/9, lef.1-2.

¹³⁹ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.141. Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Eylül 1331/27 Eylül 1915 tarihli tezkire sureti.

¹⁴⁰ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 69/26, lef.2; BOA, MV., 202/66.

bulunan Üçüncü Kâtip Ahmed Necati Bey de son döneme kadar vazifesini devam ettirmişti.¹⁴¹ Her iki kâtibin maaş ve görevlendirilmeleriyle ilgili konular ise bir süre daha gündemde kalmıştı.¹⁴²

4. TRABLUSGARP VE BİNGAZİ KADILIĞI

Uşi Antlaşması'na göre Trablusgarp ve Bingazi'ye Padişah tarafından bir kadı atanacak, bölgede görev yapacak naipler ise kadı tarafından seçilip Bab-ı Meşihat'ça tasdik edilecekti. Mısır Hıdivliği nezdindeki Kadı Efendi'nin memuriyetine benzer bir görev olacağı belirtilen bir gazete haberinde, eski Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi'nin tayini rivayet edilmişti.¹⁴³ Yine belirlenecek Kadı Efendi'nin, Naibü's-Sultan'la beraber memuriyet mahalline doğru hareket edeceği haberi de basına yansımıştı.¹⁴⁴ Bir başka deyişle Osmanlı Devleti, Kadı Efendi'nin bir an önce göreve başlamasını istemekteydi.¹⁴⁵ Ama beklendiği gibi olmadı ve zaman içerisinde çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıktı.

Aslında Babîali, Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îye azasından İshak Efendizade Cemaleddin Efendi'nin ismini kısa bir süre içerisinde belirlemişti.¹⁴⁶ İtalyan hükümetine müracaat edildiğinde ise muvafakat verme hususunda gecikme gösterilmişti. Bunun sebebi, İtalya hükümetinin kendisini Musevi zannıyla hangi ırk ve mezhebe mensup olduğu yolunda malumat toplamaya lüzum görmesinden ileri gelmişti. Bunun üzerine Roma Sefareti, yanlış anlama aile isminden kaynaklansa da kendisi aslen *Türk ailesine* mensup ve Trablusgarp ahalisi Maliki mezhebinden olduğu halde kadı'nın Hanefi olmasında hiçbir

¹⁴¹ BOA, BEO.NGG.d., 1028, s.1; BOA, MV., 202/34.

¹⁴² BOA, MV., 202/66; BOA, MV., 207/43; BOA, ŞD., 3138/55, lef.1-10; BOA, MV., 216/13; BOA, ŞD., 3164/21; BOA, MV., 219/153; BOA, MV., 221/65; BOA, BEO.NGG.d., 1028, s.1-14.

¹⁴³ "Trablusgarp Kadılığı", *Sabah*, S.8290, 5 Teşrin-i Evvel 1328/18 Ekim 1912, s.3.

¹⁴⁴ "Naibü's-Sultan Şemseddin Paşa", *İkdam*, S.5632, 12 Teşrin-i Evvel 1328/25 Ekim 1912, s.4.

¹⁴⁵ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.1. Hariciye Nezareti'nden Bab-ı Meşihat'a gönderilen 14 Teşrin-i Evvel 1328/27 Ekim 1912 tarihli tezkire.

¹⁴⁶ Cemaleddin Efendi; Meclis-i Maarif azalığı, Mekke-i Mükerrerme Kadılığı, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam Riyaseti ile İstanbul Kadılığı gibi vazifelerde bulunmuştu. Bir aralık Mısır Kadılığı'na atanmışsa da önceki Kadı Efendi'nin görevinde devamı kararlaştırılması üzerine bu memuriyeti gerçekleştirmemişti. Bkz. BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.3.

mahzur bulunmadığı cevabını vermişti. Hariciye Nezareti de hangi mezhebe bağlı olduğunu anlamak İtalya hükümetine ait bir konu olmadığı yolunda ihtarda bulunulmasını gerekli görmüştü. Sefaretin girişimini yinelemesine rağmen bu defa da bir başka mesele ortaya çıkarılmıştı. İtalyan hükümeti, Enver Bey'in bölgede kalıp mücadeleye devamı konusunda Babiâli'nin sessiz kaldığını ileri sürerek antlaşma hükümlerinin uygulanmamasına karar vermişti. Nihayetinde bütün bu meseleler hakkında müzakere etmek üzere Koloniler Bakanı'nun Trablusgarp'a gideceği ve kadılık meselesinde olumlu bir cevap verileceğinin temin olunduğu sefaretten bildirilmişti.¹⁴⁷

13 Aralık'ta bir muhtıra veren İtalya Elçiliği, Cemaleddin Efendi'nin Hanefi, ahalinin büyük çoğunluğunun Maliki ve bir kısmının da İbadiye mezheplerine bağlı olduklarını belirterek naipler atanması ve ihtilafli meselelerin çözümü gibi hususlarda bazı tekliflerde bulunmuştu.¹⁴⁸ Buna mukabil Babiâli, İslam mezheplerini benimseyenler arasında *akaid-i diniye ve ahkâm-ı esasiye*ce bir ihtilaf olmayıp mezhepler arasındaki farkların ikinci derecedeki içtihadî küçük ayrılıklardan ibaret bulunduğunu belirtmişti. Hanefi mezhebinden olan kadıların, ahalisi diğer mezheplere tâbi yerlerde hüküm vermelerine dini bir engel olmadığı ve bu durumun bütün Osmanlı topraklarında var olduğu belirtilmişti. Üstelik dini ilimlere vâkif zevattan seçilen kadılar İslam mezheplerine ait içtihadî farkları bildikleri gibi liva kadı ve naipleri de yerel ulemeden seçileceklerdi. Cemaleddin Efendi'nin Hanefi mezhebinden olmasının şer'an yargılamaya mâni olamayacağı ve bir tereddüde mahal bulunmadığı vurgulanmıştı.¹⁴⁹

Kadılık tayinine yönelik girişimlerde bulunulmasına rağmen olumlu bir netice alınamamıştı. Bunun üzerine yeni bir atamaya gerek duyulmuştu. Beyrut Vilayeti merkez eski naiplerinden olup Bab-ı Fetva Memûrin Kalemi Müdüriyeti'nde bulunan Haremeyn pâyelilerinden Ömer Fahreddin Efendi, Mekteb-i Kuzat'tan mezun, fazilet ve iktidar erbabı olmasına nazaran bu

¹⁴⁷ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.8. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 25 Teşrin-i Sani 1328/8 Aralık 1912 tarihli tezkire. Roma Sefareti'nin telgrafları için bkz: BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.10, 14.

¹⁴⁸ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.18. İtalya Elçiliği'nden gönderilen 13 Aralık 1912 tarihli muhtıranın tercümesi. Ayrıca bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.28.

¹⁴⁹ BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.25; BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.20. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Kanun-ı Evvel 1328/20 Aralık 1912 tarihli cevabî tezkire ve sureti.

memuriyete tayinine karar verilmişti.¹⁵⁰ Roma Sefareti vasıtasıyla girişimde bulunulmasına karşın İtalya Elçiliği'nden öncekine benzer bir cevap verilmişti.¹⁵¹ Bunun üzerine Meclis-i Vükela, hüküm icrasına mezun diğer mezheplerden naipler atayabileceğinden hilafet makamı tarafından görevlendirilecek *kadı-ül-kuzatın* Hanefi mezhebinde bulunmasının tereddüde neden olamayacağı yolunda bir karar almıştı.¹⁵²

Diğer taraftan İtalyan yönetimi, barış antlaşmasının imzalanmasından önce Trablusgarp ve havalisi nevâhi-i erbaa niyabetine atanan ve yerel ulemadan olan İzzeddin Efendi'nin göreve başlamasını kadılık meselesinin halline bağlı tutmuştu.¹⁵³ Bir başka deyişle, Kadı Efendi göreve başlayana kadar İzzeddin Efendi de vazifesinde istihdam edilememişti.¹⁵⁴

1913 yılı içerisinde kadılık konusu hakkında yeni gelişmeler meydana gelmişti. Evvela Ömer Fahreddin Efendi Mekke-i Mükerreme Kadılığı'na tayin edilmişti.¹⁵⁵ Galata Kadılığı'nda bulunan Haremeyn pâyelilerinden Bahaeddin Efendi'nin Trablusgarp ve Bingazi Kadısı olarak tayini uygun görülmüştü.¹⁵⁶ Ancak çok geçmeden bu kararda değişikliğe gidilmiş ve yerel lisana âşına olmamasından dolayı kadılığa intihabı şimdilik tehir edilmişti.¹⁵⁷ Ardından Adana Vilayeti merkez kadılığında bulunan ve yerel lisanla ahvale

¹⁵⁰ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.22. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Kanun-ı Sani 1328/11 Şubat 1913 tarihli zeyl-i tezkire. Atamaya yönelik, "fazl u kemaliyle müştehir ve benam olan Fahreddin Efendi'nin keyfiyet-i intihab ve tayinindeki isabet, müstağni-i beyandır" şeklinde bir değerlendirme için bkz. "Trablus Kadılığı", *Tasvir-i Efkar*, S.697, 3 Mart 1329/16 Mart 1913, s.3.

¹⁵¹ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.23. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 18 Şubat 1328/3 Mart 1913 tarihli tezkire.

¹⁵² BOA, MV., 175/15. 24 Şubat 1328/9 Mart 1913 tarihli Meclis-i Vükela müzakeratına mahsus zabıt varakası.

¹⁵³ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.66. Bab-ı Meşihat'tan Sadaret'e gönderilen 7 Mart 1329/20 Mart 1913 tarihli tezkire hülasası. Ayrıca bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.94.

¹⁵⁴ BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.17; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.9. Sadaret'ten Naibü's-Sultanlığa gönderilen 10 Mart 1329/23 Mart 1913 tarihli tahrirat ve hülasası.

¹⁵⁵ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.37. Hariciye Nezareti'nden Bab-ı Meşihat'a gönderilen 19 Mayıs 1329/1 Haziran 1913 tarihli tezkire.

¹⁵⁶ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.44. Bab-ı Meşihat'tan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Mayıs 1329/9 Haziran 1913 tarihli cevabî tezkire. Atama haberinin basına yansımaları için bkz. "Tayin", *Tanin*, S.1627, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s.3.

¹⁵⁷ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.45. Bab-ı Meşihat'tan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Haziran 1329/14 Haziran 1913 tarihli zeyl-i tezkire.

vâkıf olan Ahmed Hilmi Efendi'nin tayini gerçekleştirilmişti.¹⁵⁸ Bu sırada atanacak Kadı Efendi'nin maaş ve tahsisatı hakkındaki layihanın Maliye Nezareti'ne gönderildiğine yönelik bir haber de basına yansımıştı.¹⁵⁹

Sonuçta Trablusgarp ve Bingazi Kadılığı'na Ahmed Hilmi Efendi tayin edilmişti. Fakat aylardan beri sürüncemede kalan kadılık meselesi hakkında İtalyan yönetimi itirazlarını sürdürmüş ve teminat talebini yinelemişti.¹⁶⁰ Bab-ı Meşihat ise bölge ahalisinin bundan evvel Hanefi mezhebi üzere *icra-yı ahkâm* talebinde bulunmuş olup öteden beri atanan kadı ve naiplerin bu şekilde hüküm verdikleri ve meselenin geciktirilmesi için geçerli bir sebep olmadığı görüşünü vurgulamıştı.¹⁶¹

Aynı dönemde nevâhi-i erbaa niyabeti meselesi de devam etmişti.¹⁶² Şemseddin Paşa tarafından yazılan bir tahriratta, bu havali dini işlerinin şimdilik hükümetçe belirlenen nüvvab marifetiyle yürütüldüğü ve Kadı Efendi göreve başlamadıkça naip seçimine müdahale edilemediği bildirilmişti. Ahmed Hilmi Efendi'nin tayini hakkında Roma Sefareti'nin girişimi de olumlu bir neticeye kavuşamamıştı.¹⁶³ Zira İtalya Koloniler Bakanlığı, Bingazi'ye Osmanlı zabitleri geçmekte olduğu yolundaki rivayetlere karşı Babiâli'nin kayıtsız kaldığını öne sürerek çözümlenmesine muhalefet ve geciktirilmesi hususunda ısrar etmişti.¹⁶⁴

¹⁵⁸ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.48. Bab-ı Meşihat'tan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Haziran 1329/25 Haziran 1913 tarihli cevabî tezkire. Atama haberinin basına yansımaları için bkz. "Trablusgarp Kadılığı", *İkdam*, S.5885, 26 Haziran 1329/9 Temmuz 1913, s.3; "Trablusgarp Müftülüğü", *İkdam*, S.5921, 2 Ağustos 1329/15 Ağustos 1913, s.4.

¹⁵⁹ "Trablusgarp Kadılığı", *Tanin*, S.1654, 24 Haziran 1329/7 Temmuz 1913, s.3.

¹⁶⁰ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.55. Roma Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Ağustos 1913 tarihli tahriratın tercümesi. Bu arada Hariciye Nezareti, İtalyan hükümetinin işi daha ziyade umumileştirdiğini belirtmişti. Bkz. BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.52.

¹⁶¹ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.100; BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.61. Bab-ı Meşihat'tan Sadaret'e gönderilen 5 Eylül 1329/18 Eylül 1913 tarihli cevabî tezkirenin sureti ve hülasası.

¹⁶² BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.11. Naibü's-Sultanlık'tan Sadaret'e gönderilen 28 Eylül 1329/11 Ekim 1913 tarihli tahrirat hülasası.

¹⁶³ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.12; BOA, BEO.NGG.d., 1027, s.90. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Teşrin-i Evvel 1329/25 Ekim 1913 tarihli zeyl-i tezkire ve sureti.

¹⁶⁴ BOA, HR.SYS., 1578/4, lef.11. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 9 Kanun-ı Evvel 1329/22 Aralık 1913 tarihli tezkire.

Sefaretin girişimleri bundan sonra da devam ederken¹⁶⁵, İtalya Dışişleri Bakanlığı, konunun Babıâli ile İtalya Elçiliği arasında müzakere edilmesini istemişti. Roma Sefiri Nabi Bey ise kadılık meselesinin elçiliğin üzerine bırakılmasının *mahza vakt kazanub tehir-i maslahat* fikrine dayalı olduğunu vurgulamıştı.¹⁶⁶ Bir başka deyişle, İtalyan hükümeti, konuyu sürüncemede bırakmaya ve ertelemeye çalışmaktaydı. Üstelik İtalya Elçiliği yazılı bir girişimde bulunmamıştı. Bu yüzden Hariciye Nezareti görüşmelerin eskiden olduğu gibi Roma'da yapılmasını gerekli görmüştü.¹⁶⁷ Lakin bu girişimden de bir sonuç çıkmadı. Dahası Nabi Bey, İtalyan hükümetinin samimi isteğinin, mümkün olduğu takdirde, Naibü's-Sultan ve Kadı Efendi'nin Trablusgarp ve Bingazi'de bulunma yükümlülüğünden kurtulmak olduğu şeklinde izlenim edindiğini aktarmıştı.¹⁶⁸ Nihayetinde olumlu bir sonuca ulaşılamamış ve Kadı Efendi'nin göreve başlaması mümkün olmamıştı.

5. NAİBÜ'S-SULTANLIK'TA DEĞİŞİKLİK VE SONRASI

5.1. Değişikliğe Giden Süreç:

1914 yılı yaz aylarından itibaren Naibü's-Sultanlık'la ilgili mühim gelişmeler meydana gelmişti. Evvela *The Times* gazetesi, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin kuzeninin siyasi bir amaca yönelik olarak Kahire'de İtalyanlarla müzakerelerde bulunduğu rivayetini neşretmişti. Haberde, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin Padişah'ın Trablus'taki dini temsilcisi olmasını sağlamak için İstanbul'un da ziyaret edileceği, İtalya'nın onayladığı ve Babıâli'nin karşı olmadığı anlaşmaya göre yıllık bir tahsisatla valilik unvanı

¹⁶⁵ BOA, HR.SYS., 1574/5, lef.64-65, 68-70. Bu süreçte Evkaf Nezareti'nce yapılan bazı imam, hatip, müderris ve türbedar atamaları için bkz. BOA, BEO.NGG.d., 1023, s.43; BOA, BEO.NGG.d., 1025, s.30; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.120, 131, 139.

¹⁶⁶ BOA, HR.SYS., 1574/5, lef.73. Roma Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Temmuz 1914 tarihli tahrirat.

¹⁶⁷ BOA, HR.SYS., 1574/5, lef.71. Hariciye Nezareti'nden Roma Sefareti'ne gönderilen 3 Nisan 1915 tarihli cevabı tahrirat.

¹⁶⁸ BOA, HR.SYS., 1574/5, lef.81. Roma Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Mayıs 1915 tarihli cevabı tahrirat.

verileceği gibi iddialar mevcuttu.¹⁶⁹ *Peyam* gazetesi ise haberi “Trablus’ta Niyabet Meselesi” üst başlığıyla aktarmıştı.¹⁷⁰

Söz konusu rivayet, düşmanlık terk edildiği takdirde İtalyan hükümetinin kendisini Naibü’s-Sultan atayacağını vaat ettiği şeklinde bir Hariciye tezkiresine yansımıştı.¹⁷¹ Buna karşın Roma Sefareti, müzakerelere girildiği havadisinin resmi çevrelerde ve özellikle Dışişleri Bakanlığı’nda kati surette tezkib edildiğini; İtalyan kabinesinin, nüfuzundan çekindiği Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi’yi Naibü’s-Sultanlık gibi mühim bir makama getirmeyeceği mütalaasını belirtmişti.¹⁷²

Diğer taraftan Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından yazılan bir tezkirede, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi’nin İslam dininin Afrika kıtasında yayılması konusundaki faaliyetleri yanında kendisine bağlı urbanla birlikte saltanat ve hilafetin düşmanları aleyhine harp ve cihad etmek suretiyle hizmetlerinin malum olduğu dile getirilmişti. Taltifinin Osmanlı Devleti’nin Afrika’daki manevi nüfuzunu idameye hizmet edeceğinden ötürü kendisine ve mücadelesinde yanında bulunanlarına çeşitli rütbe ve nişanlar verilmesi teklif edilmişti.¹⁷³ Böylece Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi’ye vezaret rütbesiyle birinci rütbe mecidi nişanı tevcih olunmuştu.¹⁷⁴ Ardından Bingazi ve havalisinde buldukları müddete mahsus olmak, üniforması yalnız orada giyilebilmek ve fahri olmak üzere Senusi ailesinden çeşitli kişilere rütbe ve fahri yaverlik kordonunu takma hakkı verilmişti.¹⁷⁵ Bu

¹⁶⁹ “Senussi Mission to Cairo”, *The Times*, N.40550, 15 Haziran 1914, s.7.

¹⁷⁰ “Trablus’ta Niyabet Meselesi-İdris es-Senusi’nin Memuriyeti”, *Peyam*, S.209, 6 Haziran 1330/19 Haziran 1914, s.4. Benzer bir haberde Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi’nin İtalya ile anlaşarak Sultan’ın Libya’daki temsilcisi olacağı iddia edilmişti. Bkz. “Senussi Chief’s Brother on Way to Alexandria”, *The Christian Science Monitor*, N.205, 27 Temmuz 1914, s.2.

¹⁷¹ BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.175. Hariciye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen 2 Temmuz 1330/15 Temmuz 1914 tarihli tezkire hülasası.

¹⁷² BOA, A.İMTZ.05, 28/79. Hariciye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen 3 Ağustos 1330/16 Ağustos 1914 tarihli ve mahremane ibareli tezkire.

¹⁷³ BOA, İ.TAL., 500/33, lef.1. Harbiye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen 22 Mart 1331/4 Nisan 1915 tarihli tezkire. Enver Paşa tarafından aynı günkü bir diğer tezkirede ise Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ve bazı yakınlarına Mecidi ve Osmanî nişanları verilmesi arz edilmişti. Bkz. BOA, İ.TAL., 500/33, lef.2.

¹⁷⁴ BOA, İ.TAL., 500/33, lef.3. 24 Mart 1331/6 Nisan 1915 tarihli irade-i seniyye.

¹⁷⁵ BOA, BEO, 4364/327256. Sadaret’ten Harbiye Nezareti’ne gönderilen 2 Temmuz 1331/15 Temmuz 1915 tarihli cevabî tezkire.

sırada Nuri Bey ise Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin verilecek fermanlarla ilgili taleplerini iletmış; kendisinin Afrika'da Naibü's-Sultan tayini isteğinde bulunduğunu bildirmişti.¹⁷⁶

Diğer taraftan kısa bir süre önce İtilaf Devletleri safında harbe katılan İtalya, Osmanlı Devleti'ne de savaş ilan etmişti. Tabiidir ki savaş ilanı ile birlikte hem İtalya'daki sefaret ve şebkenderliklerin hem de Naibü's-Sultan Şemseddin Paşa'nın vazifeleri son bulmuştu. *Corriere Della Sera* adlı İtalyan gazetesinde niyabetin lağvını ele alan bir değerlendirmede, "sürekli bir tedirginlik unsuru oluşturan Padişah'ın temsilcisi Naib Şemseddin'in Trablus'ta yaptığı kontrolü nihayet sona erdi" ifadeleri kullanılmıştı. Şemseddin Paşa'nın, Sultan'ın temsilcisi olarak otoritesini her zaman her şeyde gösterdiği ve yerli halk nazarında Türk egemenliğinin bitmediği inancını beslediği dile getirilmişti.¹⁷⁷ Benzer ifadeler kullanan *L'Illustrazione Italiana* ise kurumun lağvından duyulan memnuniyetin yanı sıra "bu yüksek makamın temsili emanet edilen Naib Şemseddin, İtalyan Libyasının bugünkü tarihinde bir bölümü değil, bütün bir cildi hak ediyor" şeklinde bir değerlendirme yapılmıştı.¹⁷⁸

Sonuç olarak İtalya tarafından yayımlanan Krallık emirnamesiyle Naibü's-Sultanlık makamı ortadan kaldırılmıştı.¹⁷⁹ Şemseddin Paşa, ailesi ve maiyetiyle birlikte 24 Ağustos akşamı saat 18.00'de Valparaiso vapuruyla Trablus'tan ayrılarak İtalya'ya doğru yola çıkmıştı.¹⁸⁰ Ayın yirmi yedisinde Napoli'ye ulaşan vapuru liman komiseri karşılamış ve heyet öğleden sonra Bern'e doğru hareket etmişti.¹⁸¹

¹⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH., 1754-165-2-4. Nuri Bey tarafından çekilen 25 Temmuz [1915] tarihli şifre telgrafın hâli.

¹⁷⁷ "Il Naib-ul-Sultan", *Corriere Della Sera*, N.232, 22 Ağustos 1915, s.1.

¹⁷⁸ "Corriere", *L'Illustrazione Italiana*, N.35, 29 Ağustos 1915, s.168. San Francisco'da neşredilen İtalyanca bir gazetede de aynı mealde ifadeler kullanılmıştı. Bkz. "Quando Finira' La Guerra? Ma Se Comincia Appena Ora!", *L'Italia*, N.270, 27 Eylül 1915, s.1.

¹⁷⁹ "Trablusgarp Naibü's-Sultanlığı'nın İlgası", *Tanin*, S.2403, 13 Ağustos 1331/26 Ağustos 1915, s.4; "Naibü's-Sultan'ın Avdeti", *Sabah*, S.9322, 13 Ağustos 1331/26 Ağustos 1915, s.3-4.

¹⁸⁰ "La partenza di Chemes Eddin", *La Nuova Italia*, N.236, 25 Ağustos 1915, s.3.

¹⁸¹ "Il rappresentante del Sultano a Tripoli sbarcato a Napoli e diretto in Svizzera", *Corriere Della Sera*, N.238, 28 Ağustos 1915, s.2.

Şemseddin Paşa'nın 28 Ağustos günü Chiasso'dan çektiği telgrafa nazaran İsviçre'ye ulaşan heyet¹⁸², Viyana, Bükreş ve Sofya yoluyla ülkeye geri dönecekti. *Lokal-Anzeiger* gazetesinin haberine göre, Şemseddin Paşa, bölgede Osmanlı subayları bulunduğu ve silah gönderildiğine dair İtalyanlar tarafından ortaya atılan isnatların asılsız olduğu, sadece bazı yerli subayların memleketlerinde kaldığı şeklinde bir açıklama yapmıştı. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'den hürmetle bahsettiği beyanatında, sahiller dışındaki bütün toprakların mücahitlerin elinde olduğunu da belirtmişti.¹⁸³ *Neue Freie Presse* gazetesi ise Bingazi'deki kabilelerin durumunun memnuniyet verici olduğu, yerel şeyhlerin hilafet makamına büyük bir sadakat ve bağlılık hissettiği ifadelerini neşretmişti.¹⁸⁴

Belirtilen güzergâh üzerinde yolculuğunu sürdüren Naibü's-Sultanlık heyeti, Eylül ayı başlarında İstanbul'a varmıştı. Bundan sonra "arz-ı ubudiyet ve ta'zimat" eylemek üzere Mabeyn-i Hümayun'a kabulü talebinde bulunan Şemseddin Paşa¹⁸⁵, 15 Eylül günü Padişah'ın huzuruna kabul olunmuştu.¹⁸⁶ Bazı kitap, evrak ve eşyası da ilerleyen dönemde ülkeye gönderilmişti.¹⁸⁷

Netice itibariyle Şemseddin Paşa, üç yıla yakın bir süre görev yapmıştı. Barış antlaşmasında faaliyet alanı ve işlevi açıkça tanımlanmamış olsa da vazifesinin doğası gereği siyasi bir mahiyeti haizdi. Buna mukabil İtalya,

¹⁸² BOA, HR.SYS., 1579/1, lef.51-52; BOA, BEO.NGG.d., 1026, s.191; BOA, BEO.NGG.d., 1024, s.38.

¹⁸³ "Naibü's-Sultan'ın Beyanati", *İkdam*, S.6660, 19 Ağustos 1331/1 Eylül 1915, s.1; "Naibü's-Sultan'ın Beyanati", *Sabah*, S.9328, 19 Ağustos 1331/1 Eylül 1915, s.2; "Naibü's-Sultan İtalya'da-İtalyan Terbiyesi-Trablus Ahvali", *Tanin*, S.2409, 19 Ağustos 1331/1 Eylül 1915, s.1.

¹⁸⁴ "Trablus Naibü's-Sultanı'nın Beyanati", *Tasfir-i Efkâr*, S.1551, 20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915, s.2; "Trablusgarp Naibü's-Sultanı'nın Beyanati", *Tanin*, S.2410, 20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915, s.4; "Naibü's-Sultan'ın Beyanati", *Sabah*, S.9329, 20 Ağustos 1331/2 Eylül 1915, s.4.

¹⁸⁵ BOA, MB.İ., 183/18, lef.1-2; BOA, İ.MBH., 18/51; BOA, MB.İ., 197/38.

¹⁸⁶ "Huzura Kabul", *İkdam*, S.6675, 3 Eylül 1331/16 Eylül 1915, s.2; "Huzur-ı Hümayun'da", *Tasfir-i Efkâr*, S.1565, 3 Eylül 1331/16 Eylül 1915, s.2.

¹⁸⁷ BOA, HR.SFR.04, 894/101; BOA, HR.SFR.04, 894/144, lef.1-3; BOA, BEO.NGG.d., 1028, s.4.

kendisini bir Osmanlı konsolosu olarak değerlendirmiş ve sınırlamış¹⁸⁸; hatta görevlerini yerine getirmeyi zorlaştıracak bazı girişimlerde bulunmuştu.¹⁸⁹

Naibü's-Sultanlık, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında *condominium*¹⁹⁰, bir başka deyişle, iki devlet arasında müşterek hâkimiyet tarzında bir yönetim izlenimi verebilir. Naibü's-Sultan'ın karşılığı olarak *viceroiy*, yani genel vali tanımlamasına dahi tesadüf edilir.¹⁹¹ Lakin uygulama açısından bakıldığında bunların hiçbiri yaşanmamıştır. Haddizatında Naibü's-Sultan, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumaya memur bir konsolosla, aynı zamanda halife olan Padişah'ın manevi varlığını temsil eden siyasi komiserlere düşecek vazifelerle sorumlu bir temsilci niteliğine sahip olmuştu.¹⁹²

5.2. Değişiklik ve Sonrası:

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında savaş ortamı ve Naibü's-Sultanlık heyetinin yola çıktığı günlerde yeni gelişmeler meydana gelmişti. Evvela Enver Paşa tarafından yazılan bir maruzatta, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye resmi bir sıfat ve mensubiyet unvanı verildiği halde mevkiye vaziyetinin güçleneceği ve devlete karşı bağlılığının takviye edilmiş olacağı dile getirilmişti. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin dahi resmi bir bağlılık kazanmak emelinde olduğu, Naibü's-Sultan gibi bir imtiyaz ve unvan bahşedilmesine mütemayil bulunduğu *cümle-i hissiyat ve hadsiyyattandır* şeklinde ifade edilmişti. Bu durum uygun görüldüğü takdirde, saltanat ve hilafete yönelik dostluk ve bağlılığıyla İtalyanlara karşı gösterdiği gayret ve secaatin mükâfati olmak üzere ihsan olunduğu, Afrika kıtasında ve özellikle de Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan Müslümanların bu suretle bir muhtariyete bağlandığı, eskiden beri kendisine bağlı bölgelerin serbestliğinin saklı tutulduğu gibi kayıtların yazılacak fermana konulması belirtilmişti.¹⁹³

¹⁸⁸ Taeib A. Elbhloul, *Italian Colonialism, The Young Turks and The Libyan Resistance 1908-1918*, Libyan Studies Center, 1993, s.164.

¹⁸⁹ Rachel Simon, *Libya Between Ottomanism and Nationalism-The Ottoman Involvement in Libya during the War with Italy (1911-1919)*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1987, s.103.

¹⁹⁰ W. K. McClure, *Italy in North Africa-An Account of the Tripoli Enterprise*, Constable and Company Ltd., Londra 1913, s.303.

¹⁹¹ W. H. Beehler, *The History Of The Italian-Turkish War*, The Advertiser-Republican, Annapolis 1913, s.99; aynı yazar, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı-Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi*, (Çev. Leyla Yıldırım), Parola Yayınları, İstanbul 2016, s.125.

¹⁹² Celâl Tevfik Karasapan, *Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası Ltd. Şirketi, Ankara 1960, s.217.

¹⁹³ BOA, A.}AMD.MV., 105/16. Harbiye Nezaretinden Sadaret'e gönderilen 9 Ağustos 1331/22 Ağustos 1915 tarihli gayet mahrem ve acele ibareli maruzat.

Şimdi bu bilgilerden yola çıkarak, Osmanlı Devleti'nin, Kuzey Afrika'da yeni bir mücadele safhasını aralandığı günlerde Naibü's-Sultan değişimini ve yeni bir muhtariyet idaresini gündeme aldığı anlaşılmaktadır. Fakat Sadaret'e ve hemen ardından Meclis-i Vükela'ya takdim edilen bu mahrem maruzat "şimdilik tehir" olunmuştur.

Bingazi eski Mebusu Yusuf Şetvan Bey tarafından takdim olunan bir arizada ise barış antlaşması uyarınca muhtariyet verilen Trablusgarp ve Bingazi'ye kadı ve naipler atanması kararlaştırılarak "bu heyete nezaret eylemek üzere Naibü's-Sultan namıyla" bir memur gönderildiği; ama İtalyan hükümetinin, "ferman kıraatinden başka Naibü's-Sultana vazife bırakmamış ve tasarrudât u tecessüdât-ı dâime ile halkın müracaatına dahi mâni olmağla beraber merkez-i saltanattan tayin buyrulması meşrut olan kadı-ül-kuzatın kabul ve i'zamına suver-i gûnâgûn ile muhalefet" ettiği belirtilmişti. Yani Naibü's-Sultan'ın görevini yapmasına, kadının ise vazifeye başlamasına engel olunmuştu.

Arızanın devamında, İtalya'nın, ikili ilişkilerin kesilmesinden sonra niyabet heyetini uzaklaştırmakla kalmayıp Naibü's-Sultanlık kurumunu da Krallık emriyle ortadan kaldırarak devletlerarası bir antlaşmayı yok saydığı vurgulanmıştı. Bu şekilde sulthan önceki hale geri dönüldüğünden "hukuk-ı tasarrufiye-i devletin" geri alındığının resmi ve fiili bir işlemle ilanının gerekli olduğu ifade edilmişti. Eski duruma dönüldüğünü tüm İslam âlemine müjdelemek için mücahitlere liderlik eden Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin vekilü's-sultan veya devletçe seçilecek diğer bir unvanla Trablusgarp ve Bingazi umumi valisi tayini istenmişti. Meşrutiyetle yönetilen bir devlette meclis tarafından tasdik edilmedikçe bir toprak parçasının ayrılığının geçerli olmayacağı, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'deki egemenlik hakkını terk etmeyip yalnızca muhtariyet verdiği ve bu hakkını Naibü's-Sultan tayiniyle muhafaza ettiği görüşleri savunulmuştu. Sonuçta *mürekkebi kurumamış* olan barış antlaşmasının ortadan kaldırılmasına mukabil *bir karar ve ilan-ı resmî* talebi beyan edilmişti.¹⁹⁴

Enver Paşa tarafından yazılan tezkirede İtalyan hükümetinin harp ilanı ve barış antlaşmasını mefsub addetmesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'deki meşru bağıllığı ve siyasi vaziyeti için uluslararası hukuk nokta-i nazarından izlenecek programın hususi bir

¹⁹⁴ BOA, HR.SYS., 1558/8, lef.1. Yusuf Şetvan Bey tarafından takdim olunan 15 Ağustos 1331/28 Ağustos 1915 tarihli arıza. Bu konuda ayrıca bkz. İ. Kurtcephe, *a.g.e.*, s.251-252; S. Balci, *a.g.e.*, s.105-106.

komisyon tarafından tayininin gerekli görüldüğü belirtilmiş; komisyona, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azasından Ali Başhempa Bey'in Harbiye Nezareti namına memuriyeti bildirilmişti.¹⁹⁵ Komisyonun teşkilini uygun bulan Hariciye Nezareti, Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi Ahmed Reşid ile Babîali Hukuk Müşavirleri Hrand Abro ve Münir beylerin isimlerini belirlemişti.¹⁹⁶

Söz konusu komisyon gayet ayrıntılı bir inceleme yaparak çalışmanın neticelerini ve görüşlerini içeren bir mazbata hazırlamıştı. Mazbataya göre; Osmanlı Devleti barış antlaşmasındaki taahhütlerini yerine getirirken İtalya üzerine düşeni yapmamıştı. Örneğin Bab-ı Meşihat tarafından atanan kadıyı reddetmiş, adalardan çekilmemiş, yerel ahaliyi kanunların tanzimine iştirak ettirmemiş, niyabetin içişlerine müdahaleyle başkâtibin vazife görmesine imkan bırakmayıp bu suretle diğer kâtipler ve hatta Naibü's-Sultan hakkında dahi aynı muameleyi yapacağını ima etmişti. Son olarak harp ilan ederek Naibü's-Sultanlık kurumunu ortadan kaldırmıştı.

Esasen Balkan Savaşları gölgesinde barışa yönelmiş olan Babîali, bu topraklar üzerindeki hükümler haklarını muhafazayla ahaliye bazı şartlar altında muhtariyet vermekle yetinmişti. Neşrolunan muhtariyet fermanı gizli antlaşmanın bir parçası olduğu ve savaş ilanı ile beraber iki devlet arasındaki akitler tümüyle ortadan kalktığı için ferman da yok hükmünde sayılmalıydı. Böylece Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki hukuku iade edilmiş, yani adı geçen topraklar doğrudan doğruya Osmanlı idaresine bağlı hale gelmişti. Şu halde Babîali'nin Trablusgarp'a vali ve Bingazi'ye mutasarrıf atama, İtalya'ya karşı askeri kuvvet gönderme ve ahaliyi mebus seçimine davet etme hususlarında yetkisi vardı.

Ayrıca muhtariyet fermanı tek başına ilan ve devletin kayıtlarına geçmiş olup fesholunan antlaşmanın bir parçası olduğu ahali tarafından bilinmediğinden, savaş ilanı üzerine ortaya çıkan durumun bir başka fermanla açıklanması gerekli görülmüştü. İtalya'nın iddialarını tekzip edip Osmanlı Devleti'nin haklılığını ortaya koyan bir muhtıra da hazırlanmıştı. Meselenin hukuk ve dış siyaset açısından en tabii çözüm yolu izah edilen şekil olarak belirlenmişti.

Diğer taraftan Ali Başhempa Bey, *siyaset-i âliye-i dahiliye* noktasından, idarenin önceki hale çevrilmesinde kesin ifadeler içeren resmi bir açıklama

¹⁹⁵ BOA, HR.SYS., 1558/8, lef.5. Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Eylül 1331/19 Eylül 1915 tarihli ve mahrem ibareli tezkire.

¹⁹⁶ BOA, HR.SYS., 1558/8, lef.2. Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 12 Eylül 1331/25 Eylül 1915 tarihli cevabî tezkire.

yapılmasının Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi tarafından olumlu telakki edilmeyeceğini dile getirmişti. Zira bir süre önce Trablusgarp ve Bingazi'de Padişah namına ve Naibü's-Sultan unvanıyla bizzat *icra-yı hükümet etmek* emelini açığa vurmuş ve İtalyanlara karşı yürütülen askeri harekâtın idaresini üstlenmişti. Bu bakımdan vali ve mutasarrıf tayiniyle güvenmesine sebep olacak bir hareketin uygun düşmeyeceğini; yani eski halin bütünüyle iadesinin bir fermanla ilanı hususunun doğru olamayacağını belirtmişti. Komisyona göre bu düşünce mühim bir siyasi meselenin parçası olmak itibariyle takdiri devlete aitti. Bununla beraber kati bir açıklama yapılmaması halinde, niyabetin ilgası hakkındaki emirnameyi cevapsız bırakmamak adına bir Meclis-i Vükela kararnamesinin ilanı muktezi bulunmuştu.¹⁹⁷

Görüldüğü üzere komisyon, Trablusgarp ve Bingazi'deki yeni duruma yönelik iki farklı seçenek öne sürerek hükümetin tasvibine sunmuştu. Esas olarak İtalya'nın savaş ilanı sonrası barış antlaşmasının ortadan kalktığı ve bu iki bölgenin Osmanlı toprakları arasında sayılması gerektiği üzerinde durulmuş; fakat gelebilecek tepkiye nazaran bağlılığın şeklini ve derecesini belirlemek kararı Babiâli'ye havale edilmişti. Bir başka deyişle, Trablusgarp ve Bingazi'nin eskiden olduğu gibi doğrudan doğruya merkeze bağlı veya yeni bir yapıda ve ayrıcalıklı bir şekilde idaresi hakkında önemli mülâhazalar ortaya konulmuştu.

Komisyunun çalışmalarını tamamlamasından sonra hazırlanan mazbata, bir karar alınmak üzere Meclis-i Vükela'ya takdim edilmişti.¹⁹⁸ Fakat iki gün sonraki bir ilmühaberde, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye Naibü's-Sultan unvanı ve savaş ilanına karşılık verilmiş olması dolayısıyla mazbatanın hıfzına karar verildiği belirtilmişti.¹⁹⁹ Böylece yeni bir karar alınmasına gerek kalmadığı vurgulanmış oluyordu. Lakin ilginç olan nokta, niyabet unvanının verilmesine yönelik Meclis-i Vükela kararı ile Padişah iradesinin sekiz ay sonrasına ait olmasıdır. Yani bu sırada alınan resmi bir karar yoktur. Nitekim rütbe ve nişanlarla alakalı yeniden yazılan bir tezkirede Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye vezaret rütbesi verildiği

¹⁹⁷ BOA, HR.SYS., 1558/8, lef.6, 13; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 116/8, lef.19-22. 26 Teşrin-i Evvel 1331/8 Kasım 1915 tarihli hususi komisyon mazbatası ve müsveddeleri. Komisyonca hazırlanan ferman, muhtıra ve kararname örnekleri için bkz. BOA, HR.SYS., 1558/8, lef.7-8, 11-12, 15.

¹⁹⁸ BOA, HR.SYS., 1558/8, lef.9-10. Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi Ahmed Reşid Bey tarafından takdim olunan 5 Teşrin-i Sani 1331/18 Kasım 1915 tarihli müzekkire ve müsveddesi.

¹⁹⁹ BOA, HR.SYS., 1558/8, lef.14. 7 Teşrin-i Sani 1331/20 Kasım 1915 tarihli ilmühaber.

görülürken, niyabete dair herhangi bir ibare mevcut değildir.²⁰⁰ Bu sırada Şemseddin Paşa'nın Naibü's-Sultan unvanını kullandığına da tesadüf edilmektedir.²⁰¹

Aynı günlerde niyabet personelinin maaşlarıyla ilgili bir gelişmede Trablusgarp ve Bingazi'nin durumuna dair görüşler ortaya konulmuştu. Buna göre Şura-yı Devlet, halihazırda bölgenin siyasi ve hukuki vaziyetinin değişmemiş olmasından dolayı memuriyet sıfatlarının sürdüğü, ayrılıklarının geçici bir hal olduğu yolunda bir görüş serd etmişti.²⁰² Ancak Babîali Hukuk Müşavirliği, savaş dolayısıyla ortaya çıkan yeni durumda siyasi ve hukuki vaziyetin değişmemiş bulunduğunu farz etmenin esasa uygun olmadığını belirtmişti. Bu toprakları diğer Osmanlı vilayetleri gibi addetmek hukuken mümkün olduğu gibi özel bir idari şekil vermek veya savaş sonundaki duruma göre hareket etmek üzere şimdilik "iltizam-ı sükut olunmak" da mümkün görülmüştü. Sonuç olarak eskisi gibi sürdüğü farz olunamayacağı, memuriyet sıfatları kalmamış olduğuna hükmedilmek lazım geldiği, "esbab-ı mücbire tahtında vazifeleri hitam bulan memurîn-i dahiliyeye" kıyas kabul edilmeleri gereği dile getirilmişti.²⁰³

1916 yılı Haziran ayına gelindiğinde, İtalya Muharebesi'nde ve Birinci Dünya Savaşı'nda görülen seçkin hizmet ve mücadelesi, hilafet makamına olan sadakat ve bağlılığı dolayısıyla Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye *Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Naibü's-Sultanı* unvanı tevcih edilmişti.²⁰⁴ Böylece bir süredir gündemde olan niyabet meselesi resmiyete kavuşmuştu.

Bununla birlikte değişiklikte öncekine nazaran iki farklılık göze çarpar. Birincisi Şemseddin Paşa Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-Sultanı, Şeyh

²⁰⁰ BOA, BEO., 4399/329889, lef.2. Harbiye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 22 Teşrin-i Sani 1331/5 Aralık 1915 tarihli, mahrem ve acele ibareli tezkire.

²⁰¹ BOA, DH.EUM.1.Şb., 6/5, lef.11. Şemseddin Paşa tarafından takdim olunan 10 Ocak 1916 tarihli arzuhal. Bir süre İstanbul'da ikamet eden Şemseddin Paşa, 1917 yılı Aralık ayında vefat etmişti. Bkz. "Trablusgarp Naibü's-Sultanı Mehmed Şemseddin Paşa İrtihal-i Dâr-ı Beka Eyledi", *İkdam*, S.7500, 28 Kanun-ı Evvel 1333/1917, s.1; "Notizie Varie", *Corriere Della Sera*, N.3, 3 Ocak 1918, s.4; Abdurrahman Gülmez, "Osmanlı ve İran Arşiv Belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı ve Tahran Elçiliği (1855-1917)", *Journal of Universal History Studies*, 3(2), 2020, s.201.

²⁰² BOA, ŞD., 3138/55, lef.8. 5 Mart 1332/18 Mart 1916 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası.

²⁰³ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 69/26, lef.2. Babîali Hukuk Müşavirliği tarafından takdim olunan 18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916 tarihli müzekkire.

²⁰⁴ BOA, MV., 243/55, lef.2; BOA, İ.DUİT., 16/66, lef.2. 8 Haziran 1332/21 Haziran 1916 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası ve müsveddesi. Ertesi günkü irade-i seniyye için bkz. BOA, İ.DUİT., 16/66, lef.1.

Ahmed eş-Şerif es-Senusi ise Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Naibü's-Sultanı olarak atanmıştı. Yani ilk ifadede net, sonrakinde daha geniş ve muğlak bir alan tanımlanmıştı. İkinci olarak Şemseddin Paşa İtalyan egemenliği altındaki bir merkezde, iki ülkenin tasdiki ve uluslararası bir antlaşmanın imzası altında görev yapmıştı. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ise savaş ortamının getirdiği şartlar altında, tek taraflı bir irade ve kararlar atanmıştı. Burada Babiâli'nin temel aldığı düşünce, savaş ilanı sonrasında bölgenin yönetiminin eski haline döndüğü ve karar alma yetkisinin doğrudan doğruya kendisine ait olduğuydu. Bölgede önemli bir etkiye sahip olan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, Osmanlı Devleti'nin idari temsilcisi konumuna gelmiş oluyordu. Sonuç olarak Naibü's-Sultan unvanı verilen Şeyh Senusi, İtalyanlara karşı mücadelede önemli bir isim olarak faaliyetlerine devam edecekti.

Babiâli, aynı zamanda Trablusgarp'ta yeni bir idari yapılanma ve bölgeyi doğrudan doğruya merkeze bağlama kararı da almıştı.²⁰⁵ Bu meyanda Süleyman el-Baruni Efendi'nin vali olarak atandığını²⁰⁶; *Trablusgarp Vilayeti Valisi, Trablusgarp ve Mülhakatı Valisi* ile *Trablusgarp ve Mülhakatı Vali ve Kumandanı* gibi unvanlar kullandığını görmekteyiz.²⁰⁷ Zaman içerisinde İngilizlere karşı alınan yenilgiler Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin otoritesini sarsarken Senusi ailesi içerisinde yaşanan görüş ayrılıkları da artmış ve liderliği amcasının oğluna bırakmak durumunda kalmıştı.²⁰⁸ 1918 yılında ise Şehzade Osman Fuad Efendi Afrika Grupları Kumandanlığı'na atanmıştı. 19 Haziran günü törende okunan Padişah fermanında, kendisinin, "kesin vekilim olarak orada beni temsil" ettiği vurgulanmıştı.²⁰⁹ Böylece Padişah'ın vekil olarak nitelendirdiği bir Şehzade, Naibü's-Sultan ve vali aynı anda görev yapmış oluyordu.

Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, Osmanlı yetkililerinin daveti üzerine aynı dönemde İstanbul'a gelmiş ve Sultan Vahdettin'in kılıç kuşanma töreninde görev yapmıştı.²¹⁰ Naibü's-Sultan unvanını uhdesinde bulunduran Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ve maiyetine çeşitli rütbe ve nişanlar

²⁰⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, s.684-687.

²⁰⁶ Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da 1914-1918", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.16, S.47, Ocak 2000, s.434.

²⁰⁷ BOA, DH.KMS., 47/84, lef.2-3, 9; ATASE Arşivi, BDH., 316-685-1279-7-1, 2, 3; BOA, HR.SYS., 2457/44, lef.2.

²⁰⁸ N. Artuç, *a.g.e.*, s.162-163.

²⁰⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, s.716-720; N. Artuç, *a.g.e.*, s.169-171.

²¹⁰ Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider Ahmet Şerif-Süleyman Baruni*, Ankara 1981, s.4-12.

verilmişti.²¹¹ Ancak Naibü's-Sultanlık Trablusgarp ve Bingazi'ye özgü bir vazife olması hasebiyle, bundan sonraki süreçte müessesenin işlevsiz kaldığı söylenebilir. Öyle ki kendisi Afrika dışında olduğu gibi Babıâli tarafından da yeni bir atama yapılmamıştır. Mütarekeden sonra Anadolu'ya geçen Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ise Milli Mücadele hareketinin yanında olmuştur.²¹²

Diğer taraftan Trablusgarp ve Bingazi'nin Uşi Antlaşması esaslarına göre edindiği siyasi ve hukuki durum halihazırda değişmemiştir.²¹³ Bir başka deyişle, yürürlüğe giren nihai bir barış antlaşması mevcut değildi. Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Naibü's-Sultanlık kurumu da hukuken ve siyaseten sona erdi. Zira Naibü's-Sultanlık doğrudan doğruya sultana bağlı, onu temsil eden bir kurumdu.²¹⁴

SONUÇ

Trablusgarp Savaşı sonrasında imzalanan Uşi Antlaşması uyarınca resmi adı Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-Sultanlığı olan bir müessese teşkil edilmişti. Bölgedeki Osmanlı menfaatlerinin muhafazası vazifesiyle sorumlu tutulan Naibü's-Sultanlığa, Hariciye mesleğinden gelen Mehmed Şemseddin Paşa atanmıştı. Kurum, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Trablusgarp ve Bingazi arasındaki bağıllığı devam ettirme gibi bir özelliğe de sahipti.

1912 yılının Aralık ayında Trablus şehrine gelerek göreve başlayan Şemseddin Paşa; savaş öncesi, savaş ve sonrası döneme ait siyasi, idari, sosyal ve ekonomik pek çok konuda faaliyet göstermişti. Bu arada barış antlaşması esaslarından olan Kadı Efendi'nin görevine başlaması, İtalyan yönetiminin engellemeleri yüzünden bir türlü mümkün olmamıştı.

1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'na dahil olan İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmış; bu ortamda Naibü's-Sultanlık kurumu da ortadan kaldırılmıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti bölgenin doğrudan doğruya kendisine bağlı olduğu şeklinde bir politika benimsemiştir. İtalyanlara karşı

²¹¹ BOA, İ.DUİT., 16/68, lef.1-2; BOA, İ.DUİT., 16/70, lef.1-2; BOA, İ.DUİT., 16/72, lef.1-2.

²¹² Bu arada Dahiliye Vekaleti, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin yazışmalarında *naib-i halife-i a'zâm* ifadesini kullandığı bildirilmesi üzerine, bu unvanı kullanmasının münasip olmayacağına uygun bir dille belirtilmesini istemiştir. Bkz. Nagehan Elemana, "Batı Basınının Odağında Kuzey Afrikalı Bir Şeyh: Şeyh Ahmed Şerif Senusi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, C.2, S.1, Mayıs 2019, s.7-11.

²¹³ BOA, ŞD., 3138/55, lef.2. 22 Mayıs 1336/1920 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası.

²¹⁴ N. Artuç, *a.g.e.*, s.191-192.

direnişin önemli isimlerinden olan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye, Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Naibü's-Sultanlığı unvanı tevcih edilmişti. Bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlılığı yolundaki siyaset ise ilerleyen süreçte de devam etmişti.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

Arşivi:

Osmanlı-İtalyan Harbi Kataloğu (OİH.): 33-150-6; 33-150-11; 33-151-10; 37-167-1; 56-264-4; 56/264-5; 56-264-6; 56-266-4.

Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH.): 1754-165-2; 316-685-1279.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Babiâli Evrak Odası Evrakı (BEO.): 4364/327256; 4399/329889.

Babiâli Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri (BEO.NGG.d.): 1022; 1023; 1024; 1025; 1026; 1027; 1028.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube (DH.EUM.6.Şb.): 2/81.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb.): 3/15.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Birinci Şube (DH.EUM.1.Şb.): 6/5.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurin Kalemi (DH.EUM.MEM.): 189/55.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti (DH.EUM.MTK.): 41/19.

Dahiliye Nezareti Hukuk Kalemi (DH.H.): 36/9; 39/16.

Dahiliye Nezareti İdare (DH.İD.): 85/42; 216/2.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.): 70/12.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS.): 47/84.

Dahiliye Nezareti Mütenevvia (DH.MTV.): 23/16; 49-2/56.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH.SAİD.d.): 10/959-960.

- Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.): 26/6; 26/7; 26/8; 49/9; 69/26; 116/8; 116/10; 116/12; 116/13; 206/32.
- Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı (HR.MTV.): 20/80; 374/66; 563/20; 563/27; 563/34; 563/36; 563/42; 564/108.
- Hariciye Nezareti Siyasi Kalemı (HR.SYS.): 1558/8; 1574/5; 1577/1; 1579/5; 2109/1; 2407/16; 2457/44; 2898/20.
- Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04): 894/101; 894/144.
- Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.): 600/8.
- İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT.): 16/66; 16/67; 16/68; 16/69; 16/70; 16/72.
- İrade Hariciye (İ.HR.): 432/44.
- İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH.): 13/1; 18/51.
- İrade Sadaret (İ.A.): 1/51.
- İrade Taltifat (İ.TAL.): 480/53; 500/33.
- Mabeyn-i Hümayun İradeleri (MB.İ.): 169/52; 183/18; 197/38.
- Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye (ML.EEM.): 963/2; 997/11.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 170/64; 170/76; 172/7; 173/10; 175/15; 176/65; 185/10; 202/66; 207/43; 219/153; 221/65; 230/11; 243/55.
- Sadaret Amedi Kalemı Meclis-i Vükela Evrakı (A.}AMD.MV.): 105/16.
- Sadaret Evrak Kalemı (A.}VRK.): 765/36.
- Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır (A.}MTZ.05): 28/79; 30/107.
- Şura-yı Devlet (ŞD.): 3127/42; 3138/55; 3164/21.

2. Süreli Yayınlar:

Alemdar

Corriere Della Sera

İkdam

L'Illustrazione Italiana

L'Italia

La Nuova Italia

Peyam

Renin/Tanin

Sabah

Şehbal

Takvim-i Vekayi Tanzimat

Tasvir-i Efkar

Teşrih

The Christian Science Monitor The Times

Yeni Gazete

3. Basılı Eserler:

- ARIK, Mustafa, *Trablusgarp Vilâyeti Üzerinde İtalya Tehdidinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî-Siyasî Tedbirler (1881-1911)*, (Dan. Mustafa Tanrıverdi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- ARTUÇ, Nevzat, *İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslâm Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.
- BALCI, Sezai, "Panislamist Bir Mebusun Biyografisi: Bingazili Yusuf Şetvan (1868-1949)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demokratik Kesitler*, (Ed. Eminalp Malkoç-İ. Arda Odabaşı), Derlem Yayınları, İstanbul 2016, s.77-116.
- BEEHLER, W. H., *The History Of The Italian-Turkish War*, The Advertiser-Republican, Annapolis 1913.
- _____, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı- Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi*, (Çev. Leyla Yıldırım), Parola Yayınları, İstanbul 2016.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi- VI. Cilt- Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978.
- British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, (Ed. G.P.Gooch, H.Temperley), C.IX, K.I, Londra 1933.
- CHILDS, Timothy W., *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalya Diplomatik İlişkileri*, (Çev. Deniz Berktaş), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- ELBHLOUL, Taeib A., *Italian Colonialism, The Young Turks and The Libyan Resistance 1908-1918*, Libyan Studies Center, 1993.

- ELEMANA, Nagehan, "Batı Basınının Odağında Kuzey Afrikalı Bir Şeyh: Şeyh Ahmed Şerif Senusi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, C.2, S.1, Mayıs 2019, s.6-25.
- GIOLITTI Giovanni, *Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair Hatıraları-Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, (Haz. Tahsin Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2012.
- GÜLMEZ, Abdurrahman, "Osmanlı ve İran Arşiv Belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı ve Tahran Elçiliği (1855-1917)", *Journal of Universal History Studies*, 3(2), 2020, s.195-212.
- KARAKÖSE Nejdet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, 2011, s.251-282.
- KARASAPAN, Celâl Tevfik, *Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası Ltd. Şirketi, Ankara 1960.
- KOLOĞLU, Orhan, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider Ahmet Şerif Süleyman Baruni*, Ankara 1981.
- KORKMAZ, Mehmet, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y.11, S.21, Şubat 2013, s.17-43.
- KURTCEPHE, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK, Ankara 1995.
- McCLURE, W. K., *Italy in North Africa-An Account of the Tripoli Enterprise*, Constable and Company Ltd., Londra 1913.
- ÖZDAĞ, Abdullah, *Osmanlı İdaresinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911)*, TTK, Ankara 2020.
- PEHLİVANLI, Hamit, "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da 1914-1918", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.16, S.47, Ocak 2000, s.421-440.
- SIMON, Rachel, *Libya Between Ottomanism and Nationalism-The Ottoman Involvement in Libya during the War with Italy (1911-1919)*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1987.
- ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri-Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler*, ATAM, Ankara 2006.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010.

EKLER

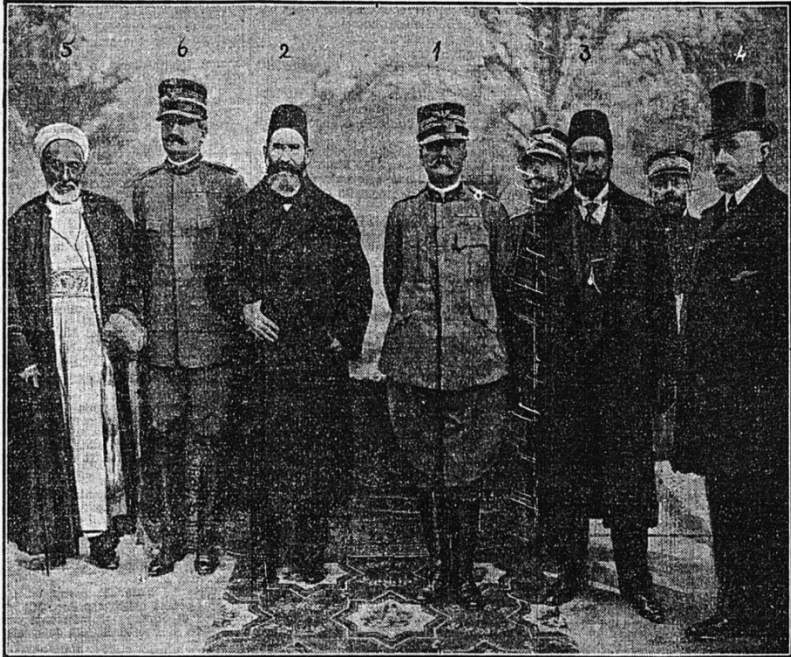
EK 1

“Trablusgarp Naibü’s-Sultanı Şemseddin Paşa”, Şehbal, S.66, 1 Kanun-ı Evvel 1328/14 Aralık 1912, s.352.

EK 2

Le autorità militari e civili di Tripoli

1 il governatore gen. Ragni; 2 il rappresentante del Sultano Scemsi Eddin; 3 Hassuna pascià, sindaco di Tripoli;
4 il prefetto; 5 il cadi; 6 il tenente colon n. Caviglia capo di stato maggiore

"Le autorità militari e civili di Tripoli", *Corriere Della Sera*, N.22, 22 Ocak 1913,
s.3.

مکتوبات
مکتوبات جناب صاحبزادگان

۹۶

معرضه جاگر کیدریدر
اسبابی بحیرہ بناؤ برحقہ ماہ مدتر ماژون ایدر ایدر بنایند سلطانیا بیانی کما ی ذکرہ بک بواھوا و محطیلد عدم انزاجند ناؤ بھول ماوریت
ار زوی جمیلد بوراد حرکت ایدیکہ جھول لطفاً تروریچ املند ساعدہ جھیلد جناب ہزارتیا ہدی سبابان سور لینی تقدیرد محمل قالہ جھو
ار دون بھلی کتا بہ قاعدہ سلسلہ شایہ ویاقتہ ناؤ اڑھلی کاتب تحسید بکک و اڑھلی کاتب اجون رسا رتوں اعزام ایدر بھک ماورک
اسرار جھیلد نظر اسکرزوز فراتند مسئلہ تا سید معیت جھوضد در و جا رسکلات اولدین با نجرہ تحقیقہ ایدیکہ و قریای ماورین لایس
غرب استیاف مدقی عمر سکنندہ و اھلدا دھلی ظلیتہ قاصفا لفظہ بولندہ اولون سرفی جھلی راستہ بکک بھدوی جھال بکک بورادہ اصحاب اڑھلی دیکر
و تجزیہ بند عتاب در بولسی و کد بکک بارس در العنترہ آلمان بھلی بھدہ و عربجہ دایا لیا تجزیہ دھلی واقف بولندہ دھلی جمیلد بنایند سلطانیا کتا بھد
استخای محسنا ف جامع بولدین جھندہ موی ایدر مالک بکک دھلی اڑھلی کتا بہ نقیند ساعدہ جھیلد جناب و کالتیا ایدر بکک ارزان بولسی ماہہ ایدر اڑھلی
جھرت دھلی لا مرکد را ہر مراد ہجے

لایس عدت و سعاری
ماشا السلطای

۹۶

DUIT 16/69

2

BOA, İ.DUIT., 16/69, lef.2

EK 4

Naïb - ous - Saltanat
en TRIPOLI et BENGASI

N. du Registre 154

Nous, Naïb-ous-Sultan en Tripoli et Bengasi, avons l'honneur de prier les Autorités Civiles et Militaires des Etats amis et alliés, de vouloir bien accorder libre passage, et, au besoin, aide et protection au sujet Ottoman *Mme Sultana*, née à *Ezarée (Turquie d'Asie)* âgé de 55 ans se rendant à *Constantinople* en compagnie de sa fille *Mme Paris* âgée de 22 ans et de son petit fils *Carniero* âgé de deux ans

Le Présent fait office de Passeport.

Fait à Tripoli le 7 Juillet 1914

pour Le Naïb - ous - Sultan
H. Cahry

OSMANLI ARSIVI		
DH.EUM. MTK		
41	19	2

“THE TRIPOLI AND BENGHAZI NAIBU’S-SULTANATE”

Abstract

The Tripoli War took place between the Ottoman Empire and Italy in 1911-1912. In this war the Ottoman Empire maintained the struggle with the participation of the troops in the region, officers who came voluntarily and the local people, due to its inability to send direct aid. The war, which lasted for about a year, ended with the Ouchy Treaty. The Tripoli and Benghazi Naibu’s-Sultanate, which was established in accordance with the aforementioned treaty, was organized as an institution. Şemseddin [Pasha] Bey, an important Ministry of Foreign Affairs staff, was appointed to the Naibu’s-Sultanate, which was assigned to protect the Ottoman benefits in the region. Şemseddin Pasha, who took office in December 1912, served in a geography under Italian rule. However, there were resistance acts against the Italian occupation in various parts of the country. The scope and field of activity of Şemseddin Pasha was concerned with political, administrative, social and economic issues. Moreover, the obstructive attempts of the Italian administration were not lacking. With the beginning of the First World War, it became increasingly difficult for the Naibu’s-Sultanate to fulfill its activities. Italy which entered the First World War in 1915, declared a war against the Ottoman Empire. Thus, diplomatic relations between the two states were cut off and the Naibu’s-Sultanate institution was abolished. After that, the Ottoman Empire started to follow a policy towards the direct dependence of the region; Sheikh Ahmed es-Serif es-Senussi was granted with the title of Naibu’s-Sultanate of Tripoli and Benghazi Vicinity in June 1916. In this study, which examines the institution individually for the first time, it is aimed to discuss an important process where the histories of Turkey, Libya and Italy intersect. The study was prepared on the basis of Ottoman archival documents, and periodicals and copyrights of the period were also used.

Keywords

Tripoli, Benghazi, Naibu’s-Sultanate, Şemseddin Pasha, Sheikh Ahmed es-Serif es-Senussi.